



**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ**

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
«Αρχαία και Νέα Ελληνική Φιλολογία»
(Ειδίκευση: Νέα Ελληνική Γλώσσα και Φιλολογία)**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Η κοινωνία της Αρκαδίας
όπως παρουσιάζεται στα δημοτικά τραγούδια της περιοχής**

**ΙΣΜΗΝΗ ΤΣΑΝΤΙΛΗ
Α.Μ. 1013202204016**

Επιβλέπων: Γιώργος Ανδρειωμένος, Καθηγητής

**Καλαμάτα
2024**



**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ**

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
«Αρχαία και Νέα Ελληνική Φιλολογία»
(Ειδίκευση: Νέα Ελληνική Γλώσσα και Φιλολογία)**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Η κοινωνία της Αρκαδίας
όπως παρουσιάζεται στα δημοτικά τραγούδια της περιοχής**

**ΙΣΜΗΝΗ ΤΣΑΝΤΙΑΗ
Α.Μ. 1013202204016**

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

**Γιώργος Ανδρειωμένος, Καθηγητής (επόπτης)
Δήμητρα Δελλή, Καθηγήτρια (μέλος)
Μαρίνα Γρηγοροπούλου, Μόνιμη Επίκουρη Καθηγήτρια (μέλος)**

**Καλαμάτα
2024**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Α΄. ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	4
Β΄. ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	5
Γ΄. Η κοινωνία της Αρκαδίας μέσα από τα Επικά τραγούδια της περιοχής.....	8
Γ΄.1. Ιστορικά.....	8
Γ΄.2. Κλέφτικα.....	13
Γ΄.3. Ληστρικά.....	15
Γ΄.4. Ακριτικά.....	17
Δ΄. Οι ανθρώπινες σχέσεις στα Οικογενειακά δημοτικά τραγούδια.....	19
Δ΄.1. Γάμου.....	19
Δ΄.2. Ξενιτιάς.....	24
Δ΄.3. Μοιρολόγια-Θρήνου.....	28
Ε΄. Τα αρκαδικά ήθη και έθιμα μέσα στα κοινωνικά δημοτικά τραγούδια.....	34
Ε΄.1. Γιορταστικά.....	34
Ε΄.2. Εργατικά.....	36
Ε΄.3. Περιγελαστικά-Σατιρικά.....	39
ΣΤ΄. Η ανάδειξη της κουλτούρας του αρκαδικού λαού μέσα από:	
ΣΤ΄.1. τις Παραλογές.....	41
ΣΤ΄.2. τα τραγούδια της Αγάπης.....	43
ΣΤ΄.3. τα Παιδικά δημοτικά τραγούδια.....	45
ΣΤ΄.4. τα Γνωμικά.....	47
Ζ΄. Τα βλάχικα και τσοπάνικα τραγούδια ως καθρέφτης της ζωής των Αρκάδων....	50
Η΄. Συμπεράσματα.....	53
Θ΄. Βιβλιογραφία.....	56
Ι΄. Περίληψη.....	57

Α΄. ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η δημοτική ποίηση αποτελεί βασικό και σημαντικό μέρος της ελληνικής λογοτεχνίας και της επιστήμης της λαογραφίας, όχι μόνο για τη μεγάλη καλλιτεχνική της αξία, αλλά και επειδή αναδεικνύει τα ήθη, την κουλτούρα και το κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο δημιουργήθηκαν τα τραγούδια του ελληνικού λαού. Διασώθηκε με το πέρασμα των αιώνων μέσω της προφορικής παράδοσης, καταγράφηκε από συλλογείς και συνδέθηκε με τη μουσική και τον χορό, κληροδοτώντας έτσι στις επόμενες γενιές το δημοτικό τραγούδι.

Στη λαογραφική φιλολογική μας συνείδηση ονομάστηκαν «δημώδη άσματα». Μπορούμε δε να τα ορίσουμε «ως έμμετρα κείμενα (αφηγηματικά ή λυρικά) που τα έχουν συνθέσει άγνωστοι λαϊκοί ποιητές, μόνοι τους ή με συνεργασία και με συμπληρώματα από την παράδοση. Τα θέματα και η μουσική τους συγκίνησαν τις ελληνικές γενεές επί αιώνες».¹ Αποτέλεσαν για πολλούς αιώνες τον βασικό τρόπο έκφρασης των Ελλήνων μέσα σε συνθήκες έντονης συναισθηματικής φόρτισης και σημαντικών ιστορικών γεγονότων.

Στην παρούσα διπλωματική εργασία θα επικεντρωθούμε στο πώς αντικατοπτρίζονται στα δημοτικά τραγούδια της Αρκαδίας η ιστορία, ο πολιτισμός, τα ήθη και το κοινωνικό σύνολο της ευρύτερης περιοχής. Θα αναλύσουμε το συναφές προς την περιοχή δημοτικό τραγούδι ως προς τα χαρακτηριστικά του και την αξία του και θα αναδείξουμε την άμεση σύνδεσή του με τη ζωή, την κουλτούρα και το κοινωνικό πλαίσιο των Αρκάδων. Ο στόχος της εργασίας δεν είναι μόνο η ανάδειξη αυτής της σύνδεσης, αλλά και της σπουδαιότητας του δημοτικού τραγουδιού, καθώς συνιστά αναπόσπαστο και διαχρονικό τμήμα της ελληνικής λαογραφίας και της λαϊκής λογοτεχνίας.

Οφείλονται θερμές ευχαριστίες στην τριμελή συμβουλευτική επιτροπή της παρούσας εργασίας και ιδίως στον καθηγητή κ. Γιώργο Ανδρειωμένο που την επέβλεψε, χάρη στις δραστικές διορθώσεις του οποίου έλαβε τη συγκεκριμένη μορφή.

¹ Δημήτριος Λουκάτος, *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1992, σ. 93.

Β'. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

«Τα δημοτικά τραγούδια του ελληνικού λαού είναι από τα καλύτερα παραδείγματα των λογοτεχνιών όλων των εθνών, όπως τόνισαν και οι ξένοι».² Η αξία τους μεγάλη, καθώς συνδέουν τους Έλληνες με τη λαϊκή παράδοση, επειδή αφορούν σε γεγονότα της καθημερινής ζωής, ήθη και έθιμα της κάθε κοινωνίας και εκφράζουν τις χαρές και τις λύπες που βιώνει ο λαός. Επιπλέον, έχουν και σπουδαίο διδακτικό ρόλο, αφού τονώνουν το εθνικό φρόνημα, οι στίχοι αναδεικνύουν εθνικές, πολιτιστικές, ιστορικές και ψυχικές καταστάσεις, ενώ ταυτόχρονα παρουσιάζουν και στοιχεία ντοπιολαλιάς.

Ο Μ. Γ. Μερακλής σε ένα δοκίμιό του αναρωτιέται αν υπάρχει λαϊκή γλώσσα και ποίηση που έγινε από ποιητική πρόθεση και συμπεραίνει ότι φυσικά και υπάρχει, αρκεί να αναλογιστούμε το δημοτικό τραγούδι και το παραμύθι.³ Ο λαϊκός ποιητής, λοιπόν, μέσα από τα δημοτικά τραγούδια εξέφρασε χαρές, λύπες, πόνο, όνειρα, λαχτάρες. «Εξάλλου, η γλώσσα είναι ένας ευαίσθητος καθρέφτης, όπου καθρεφτίζονται όλα, όσα συμβαίνουν στον κοινωνικό χώρο».⁴ Αν και ο λόγος είναι λιτός, η καλλιτεχνική τους αξία είναι σημαντική. Μέσα από τη λιτή λαϊκή γλώσσα, κυρίως του αγροτικού πληθυσμού, δημιουργήθηκαν τα δημοτικά τραγούδια γεμάτα εικόνες, παρομοιώσεις, μεταφορές, άστοχες ερωτήσεις και με στίχο, με ομοιοκαταληξία ή χωρίς, πάντα, όμως, με ένα ολοκληρωμένο νόημα. Ως λαϊκή γλώσσα εννοείται η γλώσσα των πληθυσμών, συνήθως αγράμματων, που έζησαν στις αγροτικές περιοχές, έξω από τη βιομηχανική και επιστημονική ανάπτυξη. Γι' αυτό και ο πολιτισμός τους ήταν προφορικός πολιτισμός.⁵

Τα θέματα των δημοτικών τραγουδιών ποικίλουν και αντλούνται, όπως ήδη προαναφέρθηκε, από διάφορες πτυχές της ζωής του λαού. Γι' αυτό και χωρίζονται σε κατηγορίες ανάλογα με το περιεχόμενό τους. Οι γενικότερες κατηγορίες με βάση τον χωρισμό του Λουκάτου είναι οι εξής:

- 1) Επικά τραγούδια (Ιστορικά, Κλέφτικά, Ακρτικά)
- 2) Λυρικά τραγούδια (Αγάπης, Παραλογές)
- 3) Οικογενειακά τραγούδια (Νυφιάτικα ή Γάμου, Μοιρολόγια, Ξενιτιάς)
- 4) Θρησκευτικά τραγούδια (Χριστουγεννιάτικα, Παθών)

² Στο ίδιο.

³ Βλ. Μ. Γ. Μερακλής, *Πέντε λογογραφικά δοκίμια για τη γλώσσα και την ποίηση*, Αθήνα: Φιλιππότης, 1985, σ. 14.

⁴ Στο ίδιο, σ. 9.

⁵ Βλ. στο ίδιο, σ. 11.

- 5) Εποχικά τραγούδια (Χελιδονίσματα, Μάη)
- 6) Κοινωνικά τραγούδια (Εργατικά, Γιορταστικά, Σατυρικά-Περιγελαστικά)
- 7) Γνωμικά τραγούδια (Αλφάβητοι, Επιγράμματα)
- 8) Παιδικά τραγούδια (Νανουρίσματα, Ταχταρίσματα)⁶

Στις επόμενες εκδόσεις τραγουδιών βλέπουμε και άλλες κατηγορίες, όπως τα Ληστρικά ή Φυλακής, τα Βλάχικα-Τσοπάνικα και τα Λιανοτράγουδα.

Τα δημοτικά τραγούδια συνδυάζουν το εμπνευσμένο λυρικό ή ηρωικό περιεχόμενο με τη στιχουργική τέχνη και παρουσιάζουν ένα άριστο μέτρο στον άνθρωπο και τη φύση. Τα θέματά τους, συνεπώς, είναι βιώματα παλαιά, όπως και οι αιώνες της ελληνικής Ιστορίας.⁷

Ένα από τα βασικά τους γνωρίσματα είναι ο δημοτικός στίχος που είναι συνήθως δεκαπεντασύλλαβος. «Παρουσιάζεται από τα βυζαντινά χρόνια χωρίς ομοιοκαταληξία και έπειτα με ομοιοκαταληξία και βασίστηκε στους παλιότερους ακροαματικούς στίχους του θεάτρου, των Επών και της Υμνογραφίας».⁸ Έπειτα, χαρακτηριστικό γνώρισμα αποτελεί η ίδια η γλώσσα, ο δημοτικός λόγος. Δηλαδή, ο απλός καθημερινός λόγος, όπως εξελίχθηκε από την αρχαιότητα και πήρε τη μορφή όπως την εντοπίζουμε στα δημοτικά τραγούδια. «Σε αυτά έχουμε μια παρακαταθήκη αιώνιας ελληνικής έκφρασης και λόγου που δεν μπόρεσαν να αλλοιώσουν ούτε οι λόγιοι, ούτε ο χρόνος».⁹

Τελευταίο κύριο χαρακτηριστικό των δημοτικών τραγουδιών είναι η δημοτική μουσική. «Η μουσική αυτή πρέπει να έχει βαθειά καταγωγή στους αιώνες, δέχτηκε πολλές επιδράσεις από τους λαούς που συνέζησαν με τον ελληνικό και από την εκκλησιαστική ψαλμωδία, ενώ χωρίζεται σε α) αργή αφηγηματική, του τραπεζιού ή της τάβλας, β) γοργή ρυθμική, του χορού και γ) ελεύθερη και αυτοσχέδια, του θρήνου».¹⁰

Όλα τα παραπάνω θέματα και γνωρίσματα του δημοτικού τραγουδιού εντοπίζονται και χαρακτηρίζουν και το Αρκαδικό δημοτικό τραγούδι. Η Αρκαδία, ταυτισμένη στην συνείδηση των Ελλήνων με την Επανάσταση του 1821, έχει πλήθος Επικών, κυρίως, δημοτικών τραγουδιών. Όμως και οι συλλογές με τις υπόλοιπες κατηγορίες δεν υστερούν. Ο αρκαδικός πληθυσμός, ως αγροτικός λαός, δημιούργησε

⁶ Βλ. Δημήτριος Λουκάτος, ό.π., σ. 94.

⁷ Βλ. στο ίδιο, σ. 93.

⁸ Στο ίδιο, σ. 95.

⁹ Στο ίδιο, σ. 96.

¹⁰ Στο ίδιο, σσ. 95-97.

και αυτός τη δική του δημοτική ποίηση για να εκφράσει τα συναισθήματά του, τη χαρά του και τη λύπη του, τον καθημερινό του αγώνα για επιβίωση και το εθνικό ιδεώδες του. Και όλα αυτά με μια γλώσσα λιτή και απλή, όπως ήταν και ο ίδιος ο λαός της περιοχής. «Εξάλλου, η παλαιότερη γλώσσα, της αγροτικής κοινότητας, υπερείχε σε σύγκριση με τη σύγχρονη γλώσσα, από την άποψη ότι η ισορροπία κοινωνικών δομών και κοινωνικών σχέσεων αντικατοπτρίζονταν στη γλώσσα».¹¹

Στην πολύπαθη, λοιπόν, Αρκαδία η λαϊκή μούσα είχε την ανάγκη να δημιουργήσει και να τραγουδήσει για όλα όσα βίωνε και την χαρακτήριζαν. Μάχες και γεγονότα του αγώνα του '21, μορφές και κατορθώματα κλεφτών, σκηνές από την ποιμενική ζωή, η αγάπη, η ξενιτιά, ακόμα και ο θάνατος εκφράστηκαν και μέσα από ιστορικά, κλέφτικα, ποιμενικά και πολλά άλλα δημοτικά τραγούδια διαφόρων κατηγοριών. Έτσι, τα χωριά και οι διάφορες περιοχές της έχουν δώσει πληθώρα δημοτικών τραγουδιών και παραλλαγών τους, από τα οποία πολλά έχουν διατηρηθεί ως τις μέρες μας, ενώ άλλα έχουν διασωθεί από μελετητές και λαογράφους. Πολλά, βέβαια, αποτελούν παραλλαγές γνωστών τραγουδιών από την υπόλοιπη Ελλάδα, τα οποία, όπως συμβαίνει συχνά στη δημοτική μας παράδοση, οι Αρκάδες τα προσάρμοζαν στις ανάγκες τους, άλλαζαν τόνο και στίχο και τα τραγουδούσαν με δικό τρόπο.

¹¹ Μ. Γ. Μερικλής, ό.π., σ. 9.

Γ'. Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ ΣΤΑ ΕΠΙΚΑ ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ

Στις δύσκολες περιόδους των Ελλήνων τα δημοτικά τραγούδια έπαιξαν σπουδαίο ρόλο για την ενθάρρυνση και τη διατήρηση του φρονήματος και του ηθικού των αγωνιστών. Έτσι, ο ελληνικός λαός μέσα από το δημοτικό τραγούδι επιδιώκει την εθνική του ενότητα. Στην κατηγορία των Επικών δημοτικών τραγουδιών ανήκουν τα Ιστορικά τραγούδια, κυρίως, καθώς και τα Ακριτικά και τα Κλέφτικα. Πολλά από τα γεγονότα που επηρέασαν την έμπνευση στη λαϊκή μούσα είναι θλιβερά: επαναστάσεις και χαμένες πατρίδες, σκοτωμοί, αιχμαλωσίες, αρπαγές παιδιών και γυναικών, σφαγές, πολιορκίες και αλώσεις πόλεων, επιδρομές ληστών και πειρατών, δολοφονίες.¹² Πολλά από αυτά παρουσιάζονται με παραλλαγές από τόπο σε τόπο, ενώ άλλα αποτελούν γέννημα μιας μόνο κοινωνίας και καθρεφτίζουν την Ιστορία, τον αγώνα και τα συναισθήματα του λαού της. Γι' αυτό και η Αρκαδία έχει μεγάλο πλούτο στο Επικό δημοτικό τραγούδι, καθώς έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο από τα προεπαναστατικά χρόνια και σε όλη την διάρκεια του Αγώνα.

Γ'1. ΙΣΤΟΡΙΚΑ

Τα Ιστορικά τραγούδια αναφέρονται σε διάφορα εθνικά γεγονότα. Στον κάθε τόπο του έθνους υπάρχει κάποια παραλλαγή του ίδιου τραγουδιού, πέρα από τα καθαρώς τοπικά που και αυτά είναι διασκευασμένα πάνω σε γνωστούς στίχους άλλων τραγουδιών, με την τεχνοτροπία του τοπικού ανώνυμου λαϊκού ποιητή.¹³ Το αρκαδικό δημοτικό τραγούδι, ως προς τη θεματολογία του, καλύπτει μια περίοδο αιώνων, από τα προεπαναστατικά χρόνια έως και τον εμφύλιο πόλεμο μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Το μεγαλύτερο μέρος των τραγουδιών αυτών, όμως, αφορά τα χρόνια της Επανάστασης του 1821 και ιδιαίτερα τον Αρκά στρατηγό Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, τα επονομαζόμενα «Κολοκοτρωναίικα».

Ξεκινώντας από τα προεπαναστατικά χρόνια, το αρκαδικό δημοτικό τραγούδι μάς μεταφέρει πίσω στα χρόνια της σκλαβιάς και αναδεικνύει τον τρόπο που η τοπική κοινωνία κατακτήθηκε από την Οθωμανική Αυτοκρατορία και τα δεινά που υπέστη καθ' όλη τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας. Μέσα από τους στίχους τους φαίνεται

¹² Βλ. Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια. Α'*, Τρίπολη: Φύλλα, 2019, σ. 34.

¹³ Βλ. στο ίδιο, σ. 33.

καθαρά η αγανάκτησή τους για την υποδούλωσή τους και η λαχτάρα τους για απελευθέρωση. Συγχρόνως, αποτελούν και μέσο ενθάρρυνσης του λαού που υπομένει τη δυσβάσταχτη οθωμανική κυριαρχία και φανερώνουν τον μοναδικό του πόθο, που δεν είναι άλλος από την Επανάσταση.

Ενδεικτικά, το δημοτικό τραγούδι με τίτλο «Του σκλαβωμού» αναφέρεται στο 1453 και στο πώς πολιορκήθηκε το Μουχλί, η πρωτεύουσα πόλη τότε της Αρκαδίας, περνώντας έτσι ο τόπος και ο λαός του στα χέρια των Οθωμανών. Το Μουχλί ήταν η σημαντικότερη καστροπολιτεία της περιοχής, της οποίας οι κάτοικοι πολέμησαν ηρωικά, χωρίς, όμως, να καταφέρουν να απωθήσουν τους κατακτητές.

Βουνά μου, μη χιονίσετε, κάμποι, μη παχνιαστείτε και
σεις, χελιδονάκια μου,
- τ' αηδονάκι μη κλάψετ', ανύπαντρε,
και σεις χελιδονάκια μου, στα μαύρα να ντυθείτε.
Για δώστε λόγο στις Φραγκιές.
-Τ' αηδονάκι μη κλάψετ', αρχόντισσες,
για δώστε λόγο στις Φραγκιές, να πεταχτούν οι Φράγκοι,
για να σκοτώσουν την Τουρκιά.
-Τ' αηδονάκι μη κλάψετ', βρ' άρχοντες...
Για να σκοτώσουν την Τουρκιά κι αυτούς τους γιαννιτσάρους.¹⁴

Μέσα σε αυτούς τους στίχους διακρίνουμε τη θλίψη της τοπικής κοινωνίας για τη σκλαβιά, αλλά και τις ελπίδες των ντόπιων ότι σύντομα θα απελευθερωθούν καθώς θεωρούν ότι οι Φράγκοι θα τους βοηθήσουν. Είναι, μάλιστα, αξιοσημείωτη αυτή η έκκληση προς τους Φράγκους, οι οποίοι ήταν επίσης κατακτητές της περιοχής για παραπάνω από δύο αιώνες.

Αντίστοιχα, και το δημώδες «Στου Λεονταριού την πόρτα» αναφέρεται περίπου στο 1770, όταν το Λεοντάρι, χωριό της Μεγαλόπολης, πρόβαλε ισχυρή αντίσταση στους Τούρκους, ενώ αυτοί είχαν καταστείλει το υπόλοιπο επαναστατικό κίνημα των Ελλήνων.

Τρεις περδικούλες κάθονται στην Τσεμπερού στη ράχη,
Μοιρολογούσαν κι έλεγαν, μοιρολογούν και λένε:
Μπήκαν οι Τούρκοι μπήκανε στου Λεονταριού την πόρτα
και τα ταμπούρλα βάρεσαν, γενήκαν τρεις κολώνες.
Η μία πάει τα Τρίκορφα, η άλλη το Βαλτέτσι,
η τρίτη η καλύτερη πάει την Μέσα Μάνη.¹⁵

¹⁴ Στο ίδιο, σ. 35.

¹⁵ Στο ίδιο, σ. 41.

Με το τραγούδι αυτό, αν και θλιβερό, οι Αρκάδες εξυμνούν την ηρωική στάση του λαού του Λεονταρίου, προφανώς με σκοπό να αναδειχθεί η γενναία αντίστασή του και να εμψυχωθεί το Έθνος.

Υπάρχουν πολλά τέτοιου περιεχομένου δημώδη άσματα, τα οποία περιγράφουν πώς βίωνε η αρκαδική κοινωνία την υποδούλωση, ενώ ταυτόχρονα διαφαίνεται η ανάγκη του λαού, μέσα από αυτά, να μείνει ενωμένος και να μη χάσει το κουράγιο του. Τη μεγαλύτερη, όμως, ανάγκη για ενθάρρυνση και ενότητα την είχε ο ελληνικός λαός κατά τη διάρκεια της Επανάστασης του 1821 – και αυτό αποδεικνύεται μέσα από τους στίχους της δημοτικής ποίησης. Το δημοτικό τραγούδι αποτέλεσε το καταφύγιο του στα δύσκολα χρόνια του Αγώνα για απελευθέρωση. Ο πληθυσμός της Αρκαδίας, η οποία αποτέλεσε το κέντρο του επαναστατικού αγώνα, δημιούργησε πλήθος δημοτικών τραγουδιών που εξυμνούν την Επανάσταση, ενώνουν και εμψυχώνουν το Έθνος και περιγράφουν κατορθώματα ηρώων που αποτελούν παραδείγματα προς μίμηση. Ιδιαίτερη κατηγορία αυτής της θεματολογίας αποτελούν τα ήδη αναφερθέντα «Κολοκοτρωναίκα», τα οποία αναφέρονται στον μεγάλο στρατηγό Κολοκοτρώνη. Αν και τα περισσότερα από αυτά προβάλλουν τις συμφορές της οικογένειας, υπάρχουν και ορισμένα που εκθειάζουν τη δόξα και το μεγαλείο της.

Ένα ιστορικό δημώδες τραγούδι που διασώθηκε στα αρκαδικά χωριά έχει τίτλο «Η πολιορκία της Τριπολιτσάς» και αφορά το μεγάλο ιστορικό γεγονός που έλαβε χώρα τον Σεπτέμβριο του 1821 και θεμελίωσε την Επανάσταση. Το τραγούδι ξεκινά με τους εξής στίχους:

Κολοκοτρώνης και Νταγρές
στον πόλεμο κάνουν χαρές,
όλη μέρα πολεμάνε
και το βράδυ τραγουδάνε.¹⁶

Είναι και εδώ ολοφάνερη η ανάγκη του κόσμου να ανυψώσει το ηθικό του και να πάρει κουράγιο, καθώς ζει σε μια κρίσιμη για το Έθνος και το μέλλον του περίοδο. Επίσης, είναι ολοφάνερη και η ανάγκη του για ηρωικά πρότυπα, για σωτήρες. Αυτό φαίνεται ξεκάθαρα μέσα από τους στίχους πολλών τέτοιων τραγουδιών όπως «Κολοκοτρώνης μίλησε...», «Κολοκοτρώνης φώναξε...», «Κολοκοτρώνης έγραψε...», κάτι που δείχνει ότι κάθε πρόσταγμά του, κάθε σκέψη του αποτελεί για τον λαό σωτήρια λύση στη δύσκολη στιγμή.

¹⁶ Στο ίδιο, σ. 48.

Ανάλογα, και το δημοτικό τραγούδι «Η μάχη στο Λεβίδι», τον Απρίλιο του 1821, εξυμνεί τη γενναιότητα των πολεμιστών της περιοχής με τους στίχους

μετριούνται οι Τούρκοι τρεις φορές και λείπουν τρεις χιλιάδες,
μετριούνται τα Κλεφτόπουλα και λείπουν τρεις λεβέντες...¹⁷

ενθαρρύνοντας έτσι τον λαό να συνεχίσει να μάχεται αφού, όπως αποδείχθηκε από τη συγκεκριμένη μάχη, τίποτα δεν είναι ακατόρθωτο, όπως κάποιοι προεπαναστατικά φοβούνταν.

Με τη «Μαντινειακή ιστορία του ξεσηκωμού» παρουσιάζεται η συνολική συμμετοχή στον Αγώνα. Σύσσωμα τα χωριά της περιοχής συμμετείχαν στη μάχη. Ακόμα και γυναίκες και ηγούμενοι και καλόγεροι. «Και οι γυναίκες με τις ρόκες φτάσανε στην Καπινίστρα... Ηγούμενοι, καλογέροι όλοι με σπαθιά στο χέρι και στο αίμα βουτηγμένοι». ¹⁸ Η καθολική, λοιπόν, συμμετοχή και πίστη στον Αγώνα ήταν απαραίτητη για την επίτευξη ενός και μοναδικού σκοπού, της Απελευθέρωσης. Αποδεικνύεται, έτσι, ότι στα χρόνια της Επανάστασης η αρκαδική κοινωνία άλλαξε μορφή και ο απλός αγροτικός πληθυσμός μετατράπηκε σε έναν επαναστατημένο πολεμικό λαό. Ακόμα και οι γυναίκες μέσα στις σκάφες που έπλεναν και στους ξυλόφουρνους που έψηναν, έκρυβαν όπλα, όπως αποκαλύπτουν μαρτυρίες ανθρώπων που πέρασαν από γενιά σε γενιά.

Εκτός, όμως, από μάχες που έμειναν στην ιστορία, το Ιστορικό δημοτικό τραγούδι επηρεάστηκε και από τα πολιτικά δρώμενα της εποχής. Παράδειγμα αποτελεί το τραγούδι «Στη Βουλή σφάζουν το Ντεληγιαννή» που μνημονεύει τον Αρκά πρωθυπουργό Θεόδωρο Δεληγιάννη, ο οποίος δολοφονήθηκε στη Βουλή τον Μάιο του 1905. Στους στίχους του φαίνεται πως τότε η τοπική κοινωνία θρήνησε και τίμησε τον Δεληγιάννη. Μια ακόμα απόδειξη ότι το δημοτικό τραγούδι με ιστορικό περιεχόμενο δεν σταμάτησε το 1821, αποτελούν τα δημώδη άσματα που εξυμνούν γεγονότα και κατορθώματα κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους και αργότερα κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Το δημοτικό τραγούδι, δηλαδή, συνέχισε να βοηθά, να ενθαρρύνει και να αποτελεί μέσο έκφρασης και ένωσης των Ελλήνων και σε επόμενα σημαντικά γεγονότα.

Η συμμετοχή των Αρκάδων στους Βαλκανικούς Πολέμους, τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τη Μικρασιατική Εκστρατεία καθώς και στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

¹⁷ Στο ίδιο, σ. 78.

¹⁸ Στο ίδιο, σσ. 80-81.

τεκμηριώνεται και εγκωμιάζεται μέσα από τους στίχους των μετέπειτα ιστορικών δημοτικών τραγουδιών. Τα περισσότερα από αυτά μορφολογικά μοιάζουν πολύ με τα παλιά δημοτικά, ενώ το περιεχόμενό τους εκφράζει τον αγώνα για εθνική ελευθερία και κοινωνική αναγέννηση.

Ένα από τα πιο σημαντικά μεταγενέστερα δημοτικά της Αρκαδίας έχει τίτλο «Στους πεσόντες Τσηπιανίτες αγωνιστές του 1912-1913».¹⁹ Όλοι οι στίχοι αναφέρουν ονόματα ανδρών της Νεστάνης που πήραν μέρος στους Βαλκανικούς Πολέμους και τον τρόπο που θυσιάσαν τη ζωή τους για την πατρίδα όπου κι αν πολέμησαν. Τα περισσότερα, όμως, αναφέρονται αρχικά στα χρόνια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και στην αντίσταση που προέβαλαν τα χωριά της Αρκαδίας εναντίον των κατακτητών και έπειτα στα χρόνια του Εμφυλίου Πολέμου. Τα πιο χαρακτηριστικά από αυτά είναι αφιερωμένα στους αντάρτες της περιοχής, οι οποίοι παρουσιάζονται στους στίχους ως σωτήρες τόσο για τους υπόλοιπους στρατιώτες, όσο και για τον άμαχο πληθυσμό της περιοχής. Το τραγούδι « Παιδιά του Πάρνωνα» αναφέρει:

Εσείς παιδιά του Πάρνωνα, του Μαλεβού οι αντάρτες.
Μα το ψωμί που φάγαμε, μα την αδερφοσύνη,
Βλέπω να 'τοιμαζόσαστε στο Μαλεβό να πάτε.
Μα εμάς πού μας αφήνετε κάτου στα καμποχώρια,
Ποιος θα σας πλένει τις πληγές, ποιος θα σας συγυράει,
πάρτε κι εμάς στο Μαλεβό στ' αντάρτικα λημέρια
να σας κεντάμε το ΕΛΑΣ και να σας συγυράμε.
Τα βόλια να μοιράζουμε να χτυπηθούν φασίστες
Κι όλοι οι προδότες του Λαού και οι αλλαξοπίστες.²⁰

Αντίστοιχα, και οι γυναίκες των χωριών Καστάνιτσα, Άγιος Βασίλειος και Κοσμάς περιμένουν οι αντάρτες να τους λυτρώσουν και να αποκτήσουν ξανά τα σπίτια τους και τα προικιά τους όπως παρουσιάζεται μέσα από το τραγούδι «Ο Πάρνωνας ξαναζεί το 1821».²¹ Τέλος, αξιοσημείωτη είναι η αναφορά του αρκαδικού αντάρτικου τραγουδιού σε ένα συγκεκριμένο πρόσωπο με το προσωνύμιο «Πέρδικας» για τον οποίο έχουν καταγραφεί πέντε τραγούδια («Πέρδικα και Κονταλώνη», «Κυνήγαγε τους Γερμανούς», «Ο Πέρδικας τί γίνηκε», «Στο Λιμποβίσι τρώει ψωμί», «Τί έχουν του Βάγκου τα βουνά»)²² με τα οποία ο λαός υμνεί την γενναιότητά του και το ασυμβίβαστο πνεύμα του και θρηνεί για τον θάνατό του.

¹⁹ Βλ. στο ίδιο, σ. 192.

²⁰ Στο ίδιο, σ. 102.

²¹ Βλ. στο ίδιο, σ. 103.

²² Βλ. στο ίδιο, σσ. 124-125.

Γ΄2. ΚΛΕΦΤΙΚΑ

Τα κλέφτικα τραγούδια αποτελούν μια ιδιαίτερη κατηγορία των Ιστορικών τραγουδιών που απεικονίζουν τα ηρωικά αισθήματα των Κλεφτών κατά τη διάρκεια του Αγώνα τους εναντίον της τουρκικής κυριαρχίας. «Όμως, οι ιδιοτυπίες τους, ο τύπος των ηρώων, τα επεισόδια, τα συμφραζόμενα τα διαφοροποιούν, τα φέρνουν πιο κοντά στον υπόδουλο Έλληνα, καθώς εκφράζουν τα συναισθήματα των πονεμένων ανθρώπων της δουλείας».²³ Οι σίχοι καθρεφτίζουν την επίπονη ζωή των Κλεφτών, τις δυσκολίες τους αλλά και τα κατορθώματά τους εκθειάζοντας την αδούλωτη ψυχή τους. «Η Κλεφτουριά σαν κίνημα της αγροτιάς, του αγροτικού λαού της σκλαβωμένης ρωμοσύνης, απαθανάτιστηκε στα Κλέφτικα τραγούδια που αποτελούν τα πολυτιμότερα διαμάντια της νεοελληνικής ποίησης».²⁴

Δεν θα μπορούσε, λοιπόν, να λείπει από το αρκαδικό δημοτικό τραγούδι η κατηγορία αυτή, αφιερωμένη στους γνωστούς Κλέφτες της εποχής και της τοπικής κοινωνίας και στον τρόπο που επηρέασαν αυτήν και τους κατοίκους της. Ο λαϊκός ποιητής έχει επηρεαστεί κυρίως από την πολεμική και ληστρική ζωή τους. Αξιοσημείωτα, όμως, είναι και ορισμένα Κλέφτικα τραγούδια αφιερωμένα στις γυναίκες της Κλεφτουριάς, οι οποίες δεν ήταν απλώς συμπαραστάτριες των πολεμιστών, αλλά συνέβαλαν ενεργά στον Αγώνα.

Η λαϊκή μούσα απαθανάτισε την αίγλη των Κολοκοτρωναίων ως Κλεφτών με πάνω από είκοσι τύπους δημοτικών τραγουδιών να αναφέρονται στη ζωή και τη δράση τους.²⁵ Ένα από αυτά έχει τον τίτλο «Του Γέρου του Μοριά» στο οποίο αποδεικνύεται για ακόμη μια φορά η επιρροή που ασκούσε ο μεγάλος στρατηγός στους Κλέφτες της περιοχής. Ο Κολοκοτρώνης δίνει εντολή και οι Κλέφτες υπακούν χωρίς δισταγμό, καθώς η ανάγκη τους να πιστέψουν σε ένα πρόσωπο-αρχηγό που κάποια μέρα θα ξεσηκώσει τον λαό της τοπικής κοινωνίας και μαζί με τους υπόλοιπους οπλαρχηγούς θα τον οδηγήσουν στην Επανάσταση, είναι μεγάλη.

Εψές, προψές επέρασα απ' τα βουνά της Πιάνας
κι ακούω το Γέρο του Μοριά να λέει στα παλληκάρια:
Παιδιά, πήρε ο φθινόπωρος, παιδιά μ', ήρθ' ο χειμώνας,

²³ Τάσος Γριτσόπουλος και Δημήτριος Κυριακόπουλος, *170 Γορτυνιακά δημοτικά τραγούδια*, Αθήνα: Εταιρεία Πελοποννησιακών Σπουδών, 1992, σ. 45.

²⁴ Αθανάσιος Παπαγιάννης, *ό.π.*, σ. 137.

²⁵ Βλ. στο ίδιο, σ. 181.

πέσαν τα φύλλα απ' τα κλαριά, τα δέντρα μαραθήκαν,
πιάστε τους φίλους τους καλούς και τους μπιστούς κουμπάρους
ώσπου να ξεχειμάσουμε το φετινό χειμώνα.
Για να μας πάρει η άνοιξη ν' ανθίσουν τα λουλούδια,
να βγούμ' απάνου στα βουνά και στα παλιά λημέρια,
πάλι να πολεμήσουμε τους άπιστους τους Τούρκους.²⁶

Μάλιστα, έχει διασωθεί και ένα αυτοσχέδιο τραγούδι του Κολοκοτρώνη στο οποίο περιγράφει ένα ανδραγάθημά του με τίτλο «Να κόψουμε τους άλυσους». Σε αυτό ο ίδιος ο Κολοκοτρώνης αναφέρει την πετυχημένη προσπάθειά του μαζί με τους συντρόφους του να απελευθερώσουν 150 αλυσοδεμένους Έλληνες ανήμερα το Πάσχα:

Καλά τρώμε και πίνουμε, καλά γλεντοκοπάμε,
δεν κάνουμε κι ένα καλό, καλό για την ψυχή μας;
Να πάμε να φυλάξουμε σε Τρίχινο γεφύρι
πο 'κει περνάει ένας πασάς μ' εξήντα αλυσομένους.
Να κόψουμε τους άλυσους, να βγουν οι αλυσομένοι
να βγει της χήρας το παιδί, π' άλλο παιδί δεν έχει.²⁷

Στο κλέφτικο τραγούδι, όμως, δεν αντικατοπτρίζονται μόνο τα ανδραγαθήματα των Κλεφτών μιας περιοχής και ο αντίκτυπος τους στην κοινωνία, αλλά και ο πόνος τους για τις φορές που απέτυχαν, νικήθηκαν και χάθηκαν έτσι ακόμα και ολόκληρα χωριά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το τραγούδι «Του θανάτου Γορτυνίων Κλεφτών»²⁸ στο οποίο περιγράφεται ο διωγμός των Κλεφτών της περιοχής από τους Τούρκους το 1806. Ο διωγμός των κλεφτών είχε ως αποτέλεσμα όχι μόνο την απογοήτευση του λαού, καθώς έτσι το όνειρο του ξεσηκωμού απομακρυνόταν, αλλά και την εκδήλωση του ενστίκτου της αρπαγής των Κλεφτών. Οι Κλέφτες από το φερμάνι του διωγμού και έπειτα ζούσαν στα βουνά, χωρίς τροφή και κατάκοποι. Ο απλός αγροτικός πληθυσμός που ζούσε στην Τρίπολη και τα χωριά, φοβούμενος τόσο τους Τούρκους, όσο και τον Πατριάρχη που, σύμφωνα με ορισμένους, είχε αφορίσει τους Κλέφτες, αρνούσαν να τους βοηθήσουν. Και έτσι «γεννήθηκαν» τα δημοτικά τραγούδια της ληστρικής ζωής στα οποία είτε εκδηλώνεται το ένστικτο της αρπαγής, συχνό στους ορεσίβιους κακοζωισμένους και σκληροτράχηλους Κλέφτες, ή πρόκειται για τιμωρία προερχόμενη από γνωστούς καπεταναίους, αγανακτισμένους από την απρεπή συμπεριφορά ορισμένων Ελλήνων προς τους Κλέφτες και την πατρίδα.²⁹

²⁶ Στο ίδιο.

²⁷ Στο ίδιο, σ. 163.

²⁸ Βλ. στο ίδιο, σ. 194.

²⁹ Βλ. στο ίδιο, σ. 207.

«Η καταστροφή των Βερβαίνων»³⁰ φανερώνει τον φόβο που ένιωσαν οι κάτοικοι του χωριού όταν Κλέφτες το λεηλάτησαν και πήραν φλουριά, μαργαριτάρια αλλά και μια νιόπαντρη Βερβαινωτοπούλα ως αιχμάλωτη. Λίγα χρόνια πριν από τον μεγάλο ξεσηκωμό, λοιπόν, όπως και υπόλοιποι Έλληνες, έτσι και οι Αρκάδες είναι χωρισμένοι στους τρομοκρατημένους υπάκουους κατοίκους της περιοχής που πειθαρχούν σε ό,τι ορίζει η οθωμανική κυριαρχία και στους καταδιωκόμενους, ανυπότακτους Κλέφτες.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον στα κλέφτικα τραγούδια παρουσιάζει η «Αρκαδιανή», τραγούδι αφιερωμένο στην ανυπότακτη γυναίκα της τοπικής κοινωνίας. «Μπροστά στον κίνδυνο της δουλείας και της ατίμωσης, προτίμησαν να αγωνισθούν οι ηρωίδες εκείνες, πιστές στα μεγάλα ιδανικά της φυλής, την ηθική, την τιμή, την ελευθερία, την πίστη που με αυτά κατά τα χρόνια της δουλείας είχαν γαλουχηθεί. Η ψυχή των γυναικών του αγωνιζόμενου έθνους προτιμούσε ακόμα και τον ένδοξο θάνατο παρά την ατίμωση και την σκλαβιά».³¹ Η Αρκαδιανή για δώδεκα χρόνια, ντυμένη αντρικά, ως άλλη Καλλιπάτειρα, προσπαθεί να συμβάλλει και αυτή όπως μπορεί στον Αγώνα. «Δώδεκα χρόνους έκανε αρματολός και Κλέφτης, | κανείς δεν την εγνώρισε πως ήταν η Διαμάντω».³² Μέσα σε αυτούς τους στίχους, η γυναίκα εκείνης της εποχής, με τους αυστηρούς κοινωνικούς περιορισμούς, πήρε το θάρρος να βοηθήσει στον Αγώνα. Η Ιστορία δεν διέσωσε όλα τα ονόματά τους, αλλά πέρασαν και καταχωρήθηκαν ως ανώτερες ηρωίδες στο Πάνθεο των αθάνατων Ελληνίδων, όπως ήταν κι οι γυναίκες του Ζαλόγγου. Αλλά η ανωνυμία δεν μειώνει τη σημασία του ηθικού τους μεγαλείου.³³ Πλάι στον λεβέντη Κλέφτη με την ελεύθερη ψυχή, το ανεξάρτητο πνεύμα, στάθηκε όμοια και ισάξια της Ελληνίδας γυναίκας η προσφορά στους λυτρωτικούς αγώνες του Έθνους, σαν μάνα, αδερφή, γυναίκα, αρραβωνιαστικά, αλλά και σαν αντρογυναίκα στις πρώτες γραμμές των αγώνων.³⁴

Γ'3. ΛΗΣΤΡΙΚΑ

Τα ληστρικά τραγούδια είναι τραγούδια του κορμού των δημοτικών τραγουδιών και ουσιαστικά αποτελούν την συνέχεια των Κλέφτικων τραγουδιών. Το Κλέφτικο τραγούδι εξυμνεί τους τολμηρούς που κοντά στη ληστεία ανέπτυξαν και εθνική,

³⁰ Βλ. στο ίδιο, σ. 208.

³¹ Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Ιστορικά του Σάγκα Μαντινείας*, Αθήνα: Ιστορία και Λαογραφία του Μοριά, 2024, σ. 62.

³² Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Α΄*, ό.π., σ. 201.

³³ Βλ. Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Ιστορικά του Σάγκα Μαντινείας*, ό.π., σ. 61.

³⁴ Βλ. Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Α΄*, ό.π., σ. 199.

πατριωτική δράση και συνέβαλαν στον απελευθερωτικό Αγώνα. Αυτό εξάλλου είναι και το βασικό χαρακτηριστικό του Κλέφτικου τραγουδιού, ότι εξύμνησε, δηλαδή, εκτός από τα ληστρικά κατορθώματα των κλεφτών και το γεγονός ότι υπήρξαν ο κορμός του ξεσηκωμού του Εικοσιένα. Με τα στοιχεία που συγκεντρώνει ένας ερευνητής είναι δύσκολο να χρονολογήσει τα τραγούδια που συλλέγει. Αν αληθεύει ότι τα δημοτικά τραγούδια συνοδεύουν τη ζωή, τότε τα Κλέφτικα σύγχρονα με τα γεγονότα που αμέσως ή εμμέσως συνδέονται, είναι αδύνατο να παράγονται μετεπαναστατικά.³⁵ Ως συνέχειά τους, μετά την Επανάσταση παράγονται τα Ληστρικά, καθώς οι ληστές δεν διέφεραν, σύμφωνα με ορισμένους, από τους Κλέφτες της Τουρκοκρατίας.

Μετά τον ξεσηκωμό του Εικοσιένα και τη δημιουργία του πρώτου ανεξάρτητου ελληνικού κράτους οι Αγωνιστές του 1821 παραγκωνίστηκαν και στην μεταπελευθερωτική Ελλάδα κυριάρχησαν οι μεγαλοτσιφλικάδες, τα «τζάκια», όπως χαρακτηρίζαν τις λίγες εύπορες οικογένειες, και οι ξένες επεμβάσεις. Αυτές ακριβώς οι συνθήκες γέννησαν τη ληστεία. Πλήθος Αγωνιστών που προσέφεραν τα μέγιστα στην Επανάσταση κατέληξαν άποροι και απροστάτευτοι. Γι' αυτό και κάποιοι από αυτούς θρυλείται ότι συνεργάστηκαν με τους ληστές και εξεγέρθηκαν κατά του καθεστώτος. Οι δε ληστές διατήρησαν από τους παλιούς Κλέφτες πολλά χαρακτηριστικά από τον τρόπο ζωής τους, τις παραδόσεις και τα έθιμά τους.

Στην Αρκαδία, η περίοδος της ληστοκρατίας διήρκεσε από το 1830 μέχρι το 1900, όπου δυσαρεστημένοι καπεταναίοι, παλληκάρια και πολεμιστές κατατάχτηκαν στους ληστές.³⁶ Ο κόσμος, αν και υποφέρει εξαιτίας τους, φαίνεται να τους συμπαθεί και να συντάσσεται μαζί τους και ορισμένες φορές ακόμα και να τους προστατεύει. Σίγουρα, όμως, τους τραγουδάει και τους έχει στον νου του με παρόμοιο τρόπο που έκανε για τους Κλέφτες στα χρόνια της Κλεφτουριάς.

Σαφές νόημα για συγκεκριμένα περιστατικά ή για γνωστά πρόσωπα δεν προσφέρεται, παρά μόνο από τη συγκριτική μελέτη διαφόρων παραλλαγών.³⁷ Για παράδειγμα, σε μια παραλλαγή της Νεστάνης εξιστορείται το σχέδιο του νομάρχη της Αρκαδίας για την εξόντωση των ληστών. Σε αυτή γίνονται γνωστά πολλά ονόματα των διαπλεκομένων και ο δόλος με τον οποίο πιάστηκαν οι ληστές:

Δεν κλαις καημένο Ροεινό, πάνου Νταβιά και κάτω.
Δε κλαίτε για τον Αρχηγό, του Κίτσου την παρέα

³⁵ Βλ. Τάσος Γριτσόπουλος και Δημήτριος Κυριακόπουλος, ό.π., σ. 47.

³⁶ Βλ. Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Α'*, ό.π., σ. 314.

³⁷ Βλ. Τάσος Γριτσόπουλος και Δημήτριος Κυριακόπουλος, ό.π., σ. 46.

κι εσύ, δόλια Κασιώτισσα, τον αγαπητικό σου.
-Καλά ήσουν, Κίτσο, στο Ροεινό, στου Καρδαρά τη ράχη,
τί ήθελες που ροβόλαγες μεσ' στης Μηλιάς τον κάμπο;
-Ο Ντέμος μού παρήγγειλε κουμπάρο να με κάνει,
να του βαφτίσω το παιδί, να βάνω τ' όνομά του.
Κι εκείνος στάθηκ' άπιστος, ρουφιάνος, μπεζεβέντης.
Κι έριξε ήρα στο ψωμί κι αφιόνι στο κρασί του.
Κι έστειλε τηλεγράφημα στο Άργος και στ' Ανάπλι,
σε κείνον τον Πετιμεζά τον αποσπασματάρχη
και βγήκαν αποσπάσματα τον Κίτσο για να πιάσουν
κι ήρθαν και μας σκοτώσανε μεσ' στης Μηλιάς τον κάμπο.³⁸

Σίγουρα η δημοτική ποίηση δεν είναι Ιστορία. Στα Κλέφτικα τραγούδια, λοιπόν, δεν περιμένουμε αναφορά σε ιστορικά συμβάντα, γνωστά από ιστορικές πηγές, ούτε περιγραφή ιστορικών γεγονότων και επεισοδίων. «Έν τούτοις, ειδικά στα Κλέφτικα τραγούδια υπάρχουν σπέρματα ιστορικών περιστατικών, συχνά αγνώστων».³⁹ Τέλος, ο λαός δεν συμπαθούσε πάντα τους Κλέφτες ή τους ληστές, ούτε συμφωνούσε πάντα με τις ενέργειες τους. Όμως, τον συγκινούσαν τα ηρωικά τους κατορθώματα και εξυμνούσε τον ηρωισμό και την παλληκαριά τους, αναγνωρίζοντάς τους πολλές φορές ως εθνικούς ήρωες.

Γ'4. ΑΚΡΙΤΙΚΑ

Τα Ακριτικά είναι το πρώτο είδος δημοτικού τραγουδιού που καλλιεργείται από τον λαό, τα πρώτα δημιουργήματα της νεοελληνικής λογοτεχνίας, με ύφος επικό και μεγαλόπρεπο και σκοπό την εξύμνηση των ακριτικών ηρώων.⁴⁰ Δυστυχώς, όμως, το ακριτικό τραγούδι δεν κατάφερε να παραδοθεί στην πρωταρχική του μορφή. Φτάνει ως τις μέρες μας μέσα από διάφορες παραλλαγές από περιοχή σε περιοχή, προσαρμοσμένο στις παραδόσεις της κάθε κοινωνίας. Από τα μόνιμα μεσαιωνικά στρατόπεδα ξεκινούν τα Ακριτικά δημοτικά τραγούδια και διά μέσου αιώνων πολλών επιβιώνουν ως ασθενικές απηγήσεις κάποιοι στίχοι και κάποιοι αδύνατοι υπαινιγμοί προσώπων ή πραγμάτων που αναφέρονται σε κάστρα, ισχυρούς εχθρούς, ανδρειωμένους υπερασπιστές και αόριστα ανδραγαθήματά τους.⁴¹ Μια τέτοια παραλλαγή ακριτικού τραγουδιού εντοπίζεται και στο αρκαδικό δημοτικό τραγούδι

³⁸ Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Α'*, ό.π., σ. 322.

³⁹ Τάσος Γριτσόπουλος, Δημήτριος Κυριακόπουλος, ό.π., σ. 46.

⁴⁰ Βλ. Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Α'*, ό.π., σσ. 253-254.

⁴¹ Βλ. Τάσος Γριτσόπουλος και Δημήτριος Κυριακόπουλος, ό.π., σ. 44.

με «Το Κάστρο της Ωριάς»,⁴² που βρισκόταν στην Βόρεια Κυνουρία και δεν μπορούσε να το κατακτήσει ο εχθρός.

Σαν της Ωριάς το κάστρο, κάστρο δεν είδα,
τέτοιο κάστρο δεν είδα, γεια χαρά σας βρε παιδιά,
που 'χει ασημένιες πόρτες κι αργυρά κλειδιά,
τέτοιο κάστρο δεν είδα, Φράγκα και καλή καρδιά.
Τούρκοι το πολεμούσαν χρόνους δώδεκα,
χρόνους, μήνες δεκατρείς, συ το νου μου τον κρατείς.
Κι ένα γιαντισαράκι, μιας Ρωμιάς παιδί,
εις τον μπαρμπέρη πάει και μπαρμπεριζεται,
γυναίκεια ρούχα βάνει και γυναικίζεται.
Πάνει ένα μαξιλάρι και βάνει το κοιλιά
και δύο μαντιλάκια και βάνει τα βυζιά
και γίνεται γυναίκα και γκαστρώνεται
κι απ' όξω από τον πύργο πάει και κλαίεται.
- Ανοίξετέ μου να 'μπω το βαριόμοιρο,
που 'μαι και γκαστρωμένο κι ετοιμόγεννο.
Κι όσο να μισανοίξουν, χίλιοι εμπήκανε
κι όσο να καλανοίξουν, το κάστρο πάρθηκε.

Άλλη μια γνωστή παραλλαγή είναι «Ο κατατρεγμένος πολεμιστής»,⁴³ τραγούδι το οποίο συνήθιζαν να τραγουδούν στους γάμους, όταν πήγαιναν οι οικογένειες από το σπίτι του γαμπρού στο σπίτι της νύφης, αλλά και στο τέλος του γαμήλιου τραπεζιού.

Τώρα τα πουλιά, τώρα τα χελιδόνια
την αυγή ξυπνούν και γλυκοκελαηδούνε...
τώρα οι έμορφες συχνολαλούν και λένε:
-Ξύπν', αφέντη μου, ξύπνα, γλυκιά μ' αγάπη,
ξύπν', αγκάλιασε κορμί σαν κυπαρίσσι,
κάτασπρο λαιμό, βυζιά σαν τα λεμόνια.
-Αφ' σε, λυγερή, ύπνο να πάρω λίγο...
μεν' αφέντης μου στη βίγλα μ' είχε απόψε...
και στον πόλεμο ολόμπροστα με βάνει,
για να σκοτωθώ για σκλάβο να με πάρουν.
Μα μ' έδωκ' ο Θιος μια δύναμη μεγάλη,
και ξεσπάθωσα σε είκοσι τριάντα.
Δυο εσκότωσα και τέσσερις στο έβγα,
κι άλλοι μ' έφευγαν και πέντε λαβωμένοι.
Παίρνω το στρατί, παίρνω το μονοπάτι,
χώρα για να βρω, χωριό για να καθίσω,
και ουδέ χώρ' έβρηκα κι ουδέ χωράκι.
Αφ' σε, λυγερή, ύπνο να πάρω λίγο.

Η μεσαιωνική, λοιπόν, δημιουργία εισχώρησε στην αρκαδική παράδοση και στο πέρασμα των αιώνων προσαρμόστηκε στα ήθη και στην κουλτούρα της τοπικής κοινωνίας, παραδίδοντάς μας σήμερα ιδιαίτερες παραλλαγές ακριτικών τραγουδιών.

⁴² Βλ. Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Α'*, ό.π., σ. 264.

⁴³ Βλ. στο ίδιο, σ. 259.

Δ'. ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΣΤΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΑ ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ

Στα οικογενειακά δημοτικά τραγούδια εντάσσονται τρία είδη: του Γάμου, της Ξενιτιάς και τα Μοιρολόγια ή του Θρήνου. Μέσα από τους στίχους τους προσδιορίζονται οι οικογενειακές σχέσεις και περιγράφονται οι σημαντικότερες στιγμές μιας οικογένειας, είτε στιγμές χαράς και ευτυχίας, όπως εκφράζονται μέσα από τα τραγούδια του Γάμου, είτε στιγμές πόνου και δυστυχίας, όπως εκφράζονται μέσα από τα τραγούδια της Ξενιτιάς και τα Μοιρολόγια. Έτσι, τα πιο σημαντικά και καθοριστικά οικογενειακά γεγονότα έγιναν δημοτικό τραγούδι, μέσα από το οποίο ο λαός εξέφρασε τη χαρά του, τη λύπη του και το παράπονό του ή άλλες φορές βρήκε παρηγοριά μέσα από αυτό.

Δ'1. ΓΑΜΟΥ

Ο γάμος ήταν και είναι μια από τις σημαντικότερες στιγμές στη ζωή ενός ανθρώπου και ενέπνευσε τον λαϊκό ποιητή ο οποίος για να εκφράσει τη χαρά του δημιούργησε τα δημοτικά τραγούδια του Γάμου. Μέσα από αυτά φαίνονται τα ήθη και τα έθιμα που συνόδευαν όχι μόνο τον γάμο ανήμερα, αλλά και την προετοιμασία του και τις μέρες που ακολουθούσαν. Τα στοιχεία της παράδοσης διαφέρουν από περιοχή σε περιοχή, διασώζονται όμως μέσα από τα τοπικά δημώδη τραγούδια. Έτσι, και στο αρκαδικό δημοτικό τραγούδι έχουν καταγραφεί πολλά τραγούδια Γάμου, στα οποία παρουσιάζονται τα τοπικά ήθη της περιοχής και έθιμα του γάμου, όπως το προκοσύμφωνο, οι αρραβώνες, τα καλέσματα, η έκθεση της προίκας πριν από τον γάμο και η παράδοσή της μετά από αυτόν και άλλα πολλά. Ο γάμος στην Αρκαδία ήταν στα παλιά χρόνια το σημαντικότερο γεγονός της ζωής του χωριού, της κοινωνικής ζωής του τόπου, η μεγαλύτερη εκδήλωση χαράς που έπαιρνε ομαδικό χαρακτήρα για ολόκληρη εβδομάδα.⁴⁴

Τα τραγούδια του Γάμου υπήρχαν πάντα, από τα αρχαία χρόνια και τους υμέναιους, μέχρι σήμερα. Μάλιστα, η παράδοση αυτή διασώθηκε ακόμα και στα χρόνια της σκλαβιάς. Εγκωμιάζουν την αρετή και την ομορφιά της νύφης, τη

⁴⁴ Βλ. Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Β'*, Τρίπολη: Φύλλα, 2019, σ. 34.

λεβεντιά και τα προσόντα του γαμπρού, ενώ θα βρεθούν και κάποια λόγια για τον κουμπάρο και το περιβάλλον των δύο σπιτιών.⁴⁵ Μοιάζουν σχετικά με το περιεχόμενό τους και την έκφραση συναισθημάτων με τα δημοτικά τραγούδια της Αγάπης, όμως εκείνα του Γάμου ασχολούνται με ένα μεγαλύτερο εύρος πραγμάτων, όπως τα συνοικέσια, την προικοδοσία και άλλα έθιμα. Μέσα στη γενική χαρά για όσα τελούνται, τονίζεται και το παράπονο της μητέρας για τον χωρισμό καθώς και η συνάντηση των νεονύμφων με τις οικογένειες όπου οι τυπικές ευχές μεταβάλλονται σε καλλιτεχνήματα, μέσα από το τραγούδι.⁴⁶

Αν εξετάσουμε όλα τα έθιμα του τύπου με χρονική σειρά, πρώτη κίνηση (και μάλιστα από τη μεριά του γαμπρού) είναι το προξενιό. «Τα προξενιά στο χωριό γίνονται, συνήθως, φθινόπωρο ή χειμώνα, καθώς τότε είχαν χρόνο για να σκεφτούν για τα παιδιά τους και φρόντιζαν να παντρέψουν πρώτα τα κορίτσια με σειρά ηλικίας».⁴⁷ Σπάνια δύο νέοι παντρεύονταν επειδή οι ίδιοι το ήθελαν, χωρίς συνοικέσιο. Το συνοικέσιο ή προξενιό αποδείκνυε και τη θέση των γονέων και κυρίως του πατέρα σε μια οικογένεια. Από τα πρώτα που έπρεπε να συζητηθούν και να λυθούν σε ένα προξενιό ήταν η προίκα. «Μερικές φορές ο προξενητής παράδινε αμέσως, από την πρώτη εκείνη φάση, και μια πρόχειρη σημείωση για τα προικιά που αργότερα στους αρραβώνες την έσκιζαν, για να συντάξουν το κανονικό προικοσύμφωνο με τις υπογραφές των γονέων, του παπά και μερικών μαρτύρων».⁴⁸

Η χαρμόσυνη είδηση μεταδιδόταν γρήγορα και ακολουθούσε γιορτή. Στην περιοχή της Νεστάνης οι κοντινοί συγγενείς κοσκίνιζαν αλεύρι και τραγουδούσαν: «Κοσκινίστρες μου πυρνοκουκκούσες, | κοσκινίστε μαργαριτάρι και διαλέξτε το παλληκάρι, | κοσκινίστρες μου γυρνοκουκκούσες | κοσκινίστε το σιμιγδάλι».⁴⁹ Ακολουθούσε η περίοδος των αρραβώνων. Στην Καστάνιτσα, με την παρουσία περισσότερων καλεσμένων, γινόταν η αλλαγή των δαχτυλιδιών από τους γονείς ή τον κουμπάρο και άρχιζαν τα προεόρτια του γάμου.⁵⁰ Αντίστοιχα, και σε άλλα χωριά της Αρκαδίας τα έθιμα ήταν παρόμοια και το δημοτικό τραγούδι ως έκφραση χαράς είχε την πρώτη θέση. Για παράδειγμα, στα χωριά της Γορτυνίας στον αρραβώνα τραγουδούσαν:

⁴⁵ Βλ. Τάσος Γριτσόπουλος και Δημήτριος Κυριακόπουλος, *ό.π.*, σ. 37.

⁴⁶ Βλ. στο ίδιο.

⁴⁷ Ιωάννης Δημητρακόπουλος, *Βαλτεσινικό, Ιστορία-Μνήμες-Παράδοση*, Αθήνα: Αρκαδικό Βήμα, 2005, σ. 67.

⁴⁸ Μ. Γ. Μερακλής, *Ελληνική λαογραφία. Κοινωνική συγκρότηση, Ήθη και έθιμα, Λαϊκή τέχνη*, Αθήνα: Οδυσσεύς, 2004, σσ. 167-168.

⁴⁹ Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Β'*, *ό.π.*, σ. 477.

⁵⁰ Βλ. Σωτήρης Στενιώτης, *Τραγούδια και έθιμα της Καστάνιτσας*, Καστάνιτσα: Μορφωτικός και Φυσιολατρικός Σύλλογος Καστανισσιωτών, 2017, σ. 19.

Εγώ μια κόρη αγάπησα
κι άλλον κανείν δεν άκουσα.
Μάιδε μάνα, μάιδε πατέρα,
μάιδε συγγενή κανένα.
Πήγα την αρρεβώνιασα
διαμάντια της εφόρεσα
και της λέω θα σε πάρω
με παπά και με κουμπάρο.
Μα είχε γειτόνισσες κακές,
γειτονοπούλες φθονερές.
Και της λένε δε σε παίρνει
κόρη μου σε κοροϊδεύει.⁵¹

Η εβδομάδα του γάμου είναι κι αυτή γεμάτη έθιμα και τραγούδια. Στον Μοριά, και συγκεκριμένα στη Νεσπάνη Αρκαδίας, τα γαμήλια τραγούδια είναι δημιουργήματα του συναισθηματικού πλούτου της ελληνικής ψυχής, που κράτησαν χιλιάδες χρόνια σε αδιάσπαστη συνοχή τη φυλή μας.⁵² Τραγούδια όχι μόνο για την ημέρα του γάμου αλλά, όπως ήδη ειπώθηκε, και για κάθε διαδικασία πριν από αυτόν. Τραγούδια για τα «καλέσματα», για την έκθεση και την παράδοση προικιών, ακόμη και για το προικοσύμφωνο. Χαρακτηριστικό είναι το επόμενο τραγούδι που έλεγαν κυρίως στα χωριά της Γορτυνίας:

Τί της δίνεις της Ελένης,
μωρή θεία Βασίλαινα;
Πέντε γίδες διαλεχτές,
πέντε κεντητές ποδιές.
Τί της δίνεις της Ελένης,
μωρή θεία Βασίλαινα;
Το χωράφι στον Αι-Λια,
τη φοράδα την ψαριά.⁵³

Την ημέρα του γάμου ξεχωριστή θέση έχουν τα τραγούδια της προετοιμασίας τόσο του γαμπρού, όσο και (κυρίως) της νύφης. Οι συγγενείς και οι φίλες της τραγουδούσαν καθώς την έντυναν και την στόλιζαν, ενώ βασικό στόλισμα αποτελούσαν οι πλεξίδες της.

Γουργά στολίστε, γουργά αρματώστε,
τ' αρχοντίλιτσι σας περιμένει
-τσι αν περιμένει ας καρτερέσει
μπολίτσα φτειάνει του πεθερού της,
μαντήλι φτειάνει της πεθεράς της.⁵⁴

⁵¹ Ιωάννης Δημητρακόπουλος, ό.π., σ. 70.

⁵² Βλ. Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Β'*, ό.π., σ. 476.

⁵³ Ιωάννης Δημητρακόπουλος, ό.π., σ. 69.

⁵⁴ Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Β'*, ό.π., σ. 479.

Το χτένισμα της νύφης κατείχε ιδιαίτερη θέση στα έθιμα του γάμου, αφού ήταν συνδεδεμένο με προκαταλήψεις και δεισιδαιμονίες. Το πλέξιμο στα μαλλιά της νύφης και η κάλυψη του κεφαλιού της συνήθως με πέπλο αποσκοπούσαν στην κάθαρση, την αποτροπή του κακού και τη γονιμότητα. Σε αρκαδικό δημοτικό τραγούδι αναφέρεται «σου 'στείλα γυαλί και χτένι να χτενίζεσαι | και καραμπογιά για να βάφεις τα μαλλιά». ⁵⁵ Στο Λεωνίδιο δύο μεγάλες πλεξίδες τριγυρίζουν το κεφάλι σαν στεφάνι. ⁵⁶

Έπειτα, οι γονείς της νύφης νιώθουν ανάμεικτα συναισθήματα χαράς και λύπης. Η μητέρα της νύφης τραγουδά:

Μα 'ρθαν τρία παιδιά και μου την κλέψανε σ'
άλλη γειτονιά την επαντρέψανε.
Μου 'μειναν κι εμένα οι κλώνοι της
οι αναστεναγμοί κι οι πόνοι της.
Μου μειναν κι εμένα οι ρίζες της οι
αναστεναγμοί κι οι πίκρες της. ⁵⁷

Εκφράζει έτσι το παράπονό της και τον κρυφό της φόβο, καθώς αποχωρίζεται την κόρη της και αγωνιά για τη νέα της ζωή και το μέλλον της. Βρίσκει δε την ευκαιρία μέσα από το τραγούδι να εκφράσει τα συναισθήματά της σε μια κοινωνία πατριαρχική, στην οποία δεν είχε δικαίωμα να εκφέρει την άποψή της ούτε για το παιδί της.

Ακολουθεί η πομπή με το φλάμπουρο, το οποίο έχει την προέλευσή του από το Βυζάντιο. «Το φλάμπουρο είναι ένα πολυσήμαντο σύμβολο της θαλερότητας και της καρπερότητας, αλλά και γιορταστική και γαμήλια σημαία». ⁵⁸

Ποιος αρματώνει φλάμπουρο
με την ευκή της μάνας.
Και ποιος μας το στολίζει
με την ευκή της μάνας». ⁵⁹

Αμέσως μετά το μυστήριο του γάμου, σειρά έχει το μέλωμα της νύφης από την πεθερά της, πριν μπει η νύφη στο νέο σπίτι της ως μέλος πλέον της οικογένειας.

Έβγα πεθερά στην πόρτα
με το μέλι, με το γάλα,

⁵⁵ Κατερίνα Κορρέ-Ζωγράφου, *Νεοελληνικός κεφαλόδεσμος*, Αθήνα: Εταιρεία Γραφικών Τεχνών, 1991, σ. 42.

⁵⁶ Βλ. στο ίδιο, σ. 175.

⁵⁷ Ιωάννης Δημητρακόπουλος, *ό.π.*, σ. 81.

⁵⁸ Μ. Γ. Μερακλής, *Ελληνική λαογραφία*, *ό.π.*, σ. 172.

⁵⁹ Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Β'*, *ό.π.*, σ. 481.

με το γάιδαρο καβάλα,
να μελώσουμε τη ύφη,
να την μπάσουμε στο σπίτι.⁶⁰

Ήταν μια τελετουργική πράξη, συμβολικού χαρακτήρα που καλωσόριζε τη νύφη στο σπίτι του γαμπρού. Πλέον η νύφη έμενε με την οικογένεια του γαμπρού και σχεδόν αποκοβόταν από τη δική της.

Οκτώ μέρες μετά τον γάμο, την επόμενη Κυριακή μετά την πρωινή λειτουργία, γίνονταν τα «πιστρόφια», όπου το ζευγάρι με τους συγγενείς του γαμπρού πήγαιναν στους γονείς της νύφης τραγουδώντας.⁶¹ Σε άλλα χωριά τα «πιστρόφια» γίνονταν την επόμενη μέρα του γάμου. Γυναίκες από το σόι της νύφης πήγαιναν να την δουν στο νέο της σπίτι και τραγουδούσαν:

Σανιδάκια πατημένα
κι όμορφα πελεκημένα,
μη βροντάτε, μη χτυπάτε,
τι ειν' ο Κώστας και κοιμάται
με του Αντώνη το κορίτσι
και την Κατερίνα νύφη.⁶²

Υπήρχαν και περιπτώσεις που γίνονταν γάμοι εκτός συνοικεσίου και χωρίς τη σύμφωνη γνώμη των γονέων. Αν δύο νέοι ήθελαν να παντρευτούν και οι οικογένειές τους δεν συμφωνούσαν, τότε ο γαμπρός «έκλεβε» τη νύφη. Κάποιες από αυτές τις «απαγωγές» έγιναν τραγούδια στα οποία αναφέρονται ξεκάθαρα τα ονόματα, ο τόπος και ο τρόπος της απαγωγής και έχουν «σώσει» τις παράτολμες ιστορίες αυτών των ανθρώπων.

Για την προετοιμασία, λοιπόν, και την τελετή η αρκαδική κοινωνία ακολουθούσε τα δικά της ήθη και έθιμα, πολλά από τα οποία κρύβουν τις ρίζες τους βαθιά στους αιώνες. Όλα αυτά αναδεικνύονται μέσα από το τοπικό δημοτικό τραγούδι που συνόδευε αυτές τις στιγμές και διασώθηκε μέχρι σήμερα για να μας διατηρεί «ζωντανή» την παράδοση. Ο λαός του χωριού ζει από κοντά αυτή την όμορφη κοινωνική εκδήλωση, συμμετέχει στη χαρά και αισθάνεται το βαθύτερο νόημά της, με τη γενικότερη λαϊκή και κοινωνική του σημασία. Εύχεται με ειλικρίνεια για τη δημιουργία της καινούριας φαμίλιας, αποδέχεται και επικυρώνει τον δεσμό, ενώ οι γονείς χαίρονται να παρευρεθεί όλο το χωριό στον γάμο των παιδιών τους, γιατί προσδίδει γόητρο, εκτίμηση και δύναμη στις οικογένειες του γαμπρού και της νύφης.⁶³

⁶⁰ Στο ίδιο, σ. 490.

⁶¹ Βλ. Σωτήρης Στενιώτης, ό.π., σ. 20.

⁶² Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Β'*, ό.π., σ. 487.

⁶³ Βλ. στο ίδιο, σ. 475.

Δ΄2. ΞΕΝΙΤΙΑΣ

Η ξενιτιά των Ελλήνων αποτελεί μέρος της ιστορίας και της κοινωνίας μας από τα αρχαία χρόνια μέχρι σήμερα. Πρόκειται για ένα ζήτημα σκληρό και επώδυνο που προκάλεσε μεγάλες συγκινήσεις στον λαό και τον ενέπνευσε να δημιουργήσει δημόδη άσματα με μεγάλο συναισθηματικό φορτίο. «Ο τραγουδιστής πιστεύει ότι η λησμοσύνη του θανάτου είναι εύκολη, ενώ του ζωντανού χωρισμού ο πόνος είναι βαρύς και αβάσταχτος».⁶⁴ Γι' αυτό και τα τραγούδια της ξενιτιάς είναι λυπητερά και εκφράζουν τον ανθρώπινο πόνο παρηγορώντας τους γονείς και την οικογένεια του ξενιτεμένου. Αντίθετα, χαρούμενα τραγούδια για την ξενιτιά σε περίπτωση που αυτή τελειώνει και ο ξενιτεμένος επέστρεφε δεν έχουν διασωθεί. «Χωρίζουμε τα τραγούδια της ξενιτιάς σε 5 κατηγορίες: 1) τα τραγούδια με την άρνηση για ξενιτεμό του γιού ή της κόρης – 2) τα του αποχωρισμού, όταν φεύγει ο ξενιτευτής και δεν ξέρουν αν θα τον ξαναδούν – 3) τραγούδια-μηνύματα ή γράμματα ή παραγγελίες από τα ξένα προς την πατρίδα και από την πατρίδα προς τα ξένα – 4) τα τραγούδια του απαρηνημού, στα οποία μιλάει ο ξενιτευτής ποτισμένος με το βοτάνι της αλησμοσύνης από την μάγισσα ξενιτιά – 5) τα τραγούδια του γυρισμού του ξενιτεμένου, όταν έπειτα από χρόνια αλλαγμένος και αγνώριστος ξαναγυρίζει στον τόπο του».⁶⁵

Έτσι και οι Αρκάδες, όπως όλος ο ελληνικός λαός ανέκαθεν ξενιτεύονταν για μια καλύτερη τύχη. Το ορεινό και το άγονο της Αρκαδίας τούς ανάγκαζε να εγκαταλείπουν την πατρώα γη, ελπίζοντας σε μια καλύτερη ζωή, αλλά και στην απόκτηση πόρων που θα τους επέτρεπαν να ξαναγυρίσουν στα πάτρια εδάφη με καλύτερες προοπτικές.⁶⁶ Αν και η μετανάστευση των Ελλήνων υφίσταται σε όλη την διάρκεια της ιστορίας μας, το θέμα πήρε μεγάλες διαστάσεις την περίοδο της Τουρκοκρατίας, καθώς δεν μπορούσαν να υποφέρουν τον τουρκικό ζυγό. Τα τραγούδια αυτής της περιόδου αναφέρονται σε αποχαιρετιστήρια γεύματα, τραγούδια αυτοσχέδια πλήρη μελαγχολίας, που συνεπληρώνοντο με τον καιρό αφού ο ξενιτεμός έπαιρνε διαστάσεις και ασκούσε επίδραση στην εθνική ζωή.⁶⁷

Χαρακτηριστικό αρκαδικό τραγούδι που καθρεφτίζει τις επιδράσεις της

⁶⁴ Στο ίδιο, ό.π., σ. 565.

⁶⁵ Στο ίδιο, σσ. 565-567.

⁶⁶ Βλ. Αλέκος Παπαγιάννης, *Άγραφες ιστορίες του τόπου μας*, Τρίπολη: Φύλλα, 2006, σ. 230.

⁶⁷ Βλ. Τάσος Γριτσόπουλος και Δημήτριος Κυριακόπουλος, ό.π., σ. 38.

μετανάστευσης στην τοπική κοινωνία είναι το «Ρημάζανε τα Τσηπιανά». Πρόκειται για το σημερινό χωριό Νεστάνη, το οποίο κατά το πρώτο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα ερήμωσε λόγω της μετανάστευσης των νέων κατοίκων της, κυρίως για την Αμερική. Σε αυτό το τραγούδι ακόμα και τα βουνά της περιοχής προσωποποιούνται και δακρύζουν βλέποντας την ερήμωση του τόπου. Όσοι περνούν από τα Τσηπιανά βλέπουν την ερήμωση και ρωτάνε:

Πέρασα απ' τα Τσηπιανά και
ρωτώ πού 'ν' τα παιδιά που
κλείσανε τα μαγαζιά.
Και μου είπαν:
τα παιδιά στο Σικάγο πήγανε...⁶⁸

Στο ίδιο τραγούδι αξιοσημείωτοι είναι και κάποιοι στίχοι που φανερώνουν ίσως μια δυσαρέσκεια και ένα παράπονο του λαϊκού ποιητή για το γεγονός ότι οι νέοι που ξενιτεύονται ήταν δημιουργικοί και έντιμοι, ενώ παρέμειναν ορισμένοι αργόσχολοι που δεν είχαν κάτι να προσφέρουν στον τόπο.

Μας επήραν τους λεβέντες
και ρημάζαν οι ταβέρνες.
Μείναν κάτι τενεκέδες
και γυρεύουν καναπέδες.
Μείναν κάτι ξυπολιάδες
και γυρεύουνε χιλιάδες
και γυρεύουνε πολλά
ξήντα χιλιάδες μετρητά.
Ξήντα χιλιάδες μετρητά
και κοριτσάκια διαλεχτά.⁶⁹

Υπάρχουν και τραγούδια που αναφέρονταν στην εσωτερική μετανάστευση των Αρκάδων, οι οποίοι μετανάστευαν κυρίως κατά το τέλος του 19^{ου} αιώνα σε άλλες περιοχές της Ελλάδας, οι οποίες είχαν μεγάλη ανάγκη από εργατικά χέρια και πρόσφεραν θέσεις εργασίας. Ένα τέτοιο τραγούδι είναι «Των Τσαπραλαίων»⁷⁰ που αναφέρεται στους κατοίκους του ορεινού αρκαδικού χωριού Σάγκα, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στον Αμπελώνα της Θεσσαλίας.

Τα περισσότερα, όμως, τραγούδια ξενιτιάς εκφράζουν τον πόνο της οικογένειας, των γονέων, της συζύγου και των παιδιών για τον ξενιτεμένο. Ο νέος άντρας της οικογένειας, που ήταν δημιουργικός και παραγωγικός, άφηνε τον τόπο του για πολλά χρόνια και μετανάστευε προκειμένου να στέλνει χρήματα στην οικογένειά

⁶⁸ Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Β'*, ό.π., σ. 568.

⁶⁹ Στο ίδιο, σσ. 569-571.

⁷⁰ Βλ. στο ίδιο, σ. 573.

του πίσω στην Ελλάδα, αφού ο τόπος του δεν του έδινε αυτή τη δυνατότητα. Μάλιστα, σε πολλά δημοτικά τραγούδια επισημαίνονται συγκεκριμένα χωριά της Αρκαδίας που ερήμωσαν καθώς και συγκεκριμένοι προορισμοί που επέλεγαν οι μετανάστες. Αυτό προφανώς φανερώνει ότι γίνονταν ομαδικές μεταναστεύσεις νέων από το ίδιο χωριό με τον ίδιο προορισμό. Αναφέρθηκε παραπάνω ότι νέοι από τη Νεστάνη μετανάστευαν στην Αμερική, ενώ οι νέοι από το Πικέρνι ξενιτεύονταν κυρίως για τον Καναδά, όπως αποδεικνύεται από το τραγούδι «Να ένωνε ο Καναδάς με το Πικέρνι».

Να χαμηλώναν τα βουνά, να ένωναν οι κάμποι
να ένωνε κι ο Καναδάς μαζί με το Πικέρνι,
να 'ρχόσαντ' τα παιδάκια μου στον αποχωρισμό μου.
Η ξενιτιά κι η ορφάνια, τα δυο 'ναι ζυγιασμένα,
βαρύτερη είν' η ξενιτιά απ' τη μαγκούφ' ορφάνια.⁷¹

«Εξίσου τραγική, λοιπόν, είναι και η μοίρα εκείνων που περιμένουν και ο ξενιτεμένος δεν έρχεται και δεν θα έρθει ποτέ».⁷² Η μάνα τραγουδά για τον ξενιτεμένο γιο της, γεμάτη αγωνία, απευθυνόμενη σε βουνά, πουλιά ή διαβάτες για να μάθει νέα του:

Πουλιά μου, σας παρακαλώ,
στην ξενιτιά που πάτε,
μην είδατε τον γιόκα μου,
πού στρώνει, πού κοιμάται.
Πέστε του χαιρετίσματα
απ' την καλή σου μάνα,
σε περιμένω γρήγορα
να 'ρθεις από τα ξένα.⁷³

Η πάσχουσα μάνα δεν εμπιστεύεται τα ψηλά βουνά, φοβάται μη στερέψουν οι βρύσες αν τους πει τον πόνο της και στην απελπισία της η πονεμένη αυτή μητέρα ρωτά τους διαβάτες αν είδαν τον γιό της.⁷⁴ Αντίστοιχα, και η σύζυγος απευθυνόμενη στο καράβι που μετέφερε τον άντρα της στην ξενιτιά, ζητά να της τον φέρει πίσω ή να πάει και την ίδια σε αυτόν.

Καράβι, караβάκι μου που φεύγεις για τα ξένα,
φέρε μου την αγάπη μου ή πάρε με κι εμένα.
Καράβι, караβάκι μου που πήρες τον καλό μου, φέρ' τον
από την ξενιτιά να γειάνει τον καημό μου.⁷⁵

⁷¹ Στο ίδιο, σ. 571.

⁷² Τάσος Γριτσόπουλος, Δημήτριος Κυριακόπουλος, ό.π., σ. 39.

⁷³ Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Β'*, ό.π., σ. 580.

⁷⁴ Βλ. Τάσος Γριτσόπουλος και Δημήτριος Κυριακόπουλος, ό.π., σ. 39.

⁷⁵ Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Β'*, ό.π., σ. 581.

Αναμφίβολα, όσο δύσκολη ήταν η ξενιτιά για τον ξενιτεμένο, άλλο τόσο δύσκολη ήταν για αυτούς που άφηνε πίσω του και κυρίως για τη σύζυγο που έπρεπε να μεγαλώσει μόνη της τα παιδιά τους, χωρίς την παρουσία ενός άντρα, αντιμετωπίζοντας όποιες δυσκολίες μπορεί να παρουσιάζονταν στην «κλειστή» πατριαρχική κοινωνία εκείνης της εποχής. «Γι' αυτό και είναι ιδιαίτερο χαρακτηριστικό ότι τα τραγούδια της ξενιτιάς οφείλονται στην ευαισθησία κυρίως των γυναικών».⁷⁶

Ο λαϊκός ποιητής συναισθάνεται, επίσης, τον πόνο και τη θλίψη του ξενιτεμένου, συναισθήματα που προκαλεί ο αποχωρισμός των αγαπημένων του, αλλά και του τόπου του, της πατρίδας του. Η αγωνία του είναι διπλή, τόσο για την άγνωστη ζωή που καλείται να αντιμετωπίσει ο ίδιος, όσο και για τις νέες συνθήκες που καλούνται να αντιμετωπίσουν οι δικοί του άνθρωποι, μόνοι τους πλέον εξαιτίας της απουσίας του. Ο λόγος σε αυτά τα τραγούδια κινείται γύρω από το παγερό περιβάλλον μεταξύ ξένων. Άνοστα φαγητά, άπλυτα ρούχα, πόνος στην καρδιά από τις νοσταλγικές αναμνήσεις του πατρικού σπιτιού και της γης της γενέτειρας και σε περίπτωση ασθένειας έλλειψη στοργής και περίθαλψης.⁷⁷ Ο ξενιτεμένος τραγουδά με παράπονο και συμβουλεύει όσους σκέφτονται να μεταναστεύσουν:

Μην απομακρυνόσαστε γονείς απ' τα παιδιά σας, ν' αμάν
γιατί ο ξένος δεν θα 'ρθεί μετά τα γερατιά σας.
Όταν γυρίσω, μάνα μου, το χώμα θα φιλήσω.
Αμάν, θα ορκισθώ: Αμερική να μην ξαναγυρίσω.⁷⁸

Δραματικό τόνο παίρνουν τα μηνύματα των ξενιτεμένων προς εκείνους που μένουν και τους περιμένουν. Σε ερώτηση, τί θα ήθελε ο άρρωστος ξενιτεμένος, απαντά πως αναζητά δίπλα του τη μητέρα του και την καλή του, ποθεί νερό από τον τόπο του, μήλο απ' τη μηλιά του, μοσχοστάφυλο απ' την κληματαριά του.⁷⁹

Στον αντίποδα, δεν είναι λίγα τα τραγούδια που αναδεικνύουν την άρνηση του ξενιτεμένου να επιστρέφει καθώς η «μάγισσα» ξενιτιά τον έχει «σκλαβώσει». Είναι γεγονός ότι πολλοί μετανάστες δεν γύρισαν ποτέ πίσω, κυρίως όσοι δεν είχαν δημιουργήσει οικογένεια στην Ελλάδα πριν φύγουν και έμειναν για πάντα στη «νέα πατρίδα» τους. Ένα τέτοιου είδους τραγούδι έχει τίτλο «Του απαρνημού», είναι παραλλαγή της Νεστάνης και προσωποποιεί την ξενιτιά με μια γυναίκα μάγισσα που τον ξελόγιασε και τον κρατά εκεί:

⁷⁶ Τάσος Γριτσόπουλος και Δημήτριος Κυριακόπουλος, *ό.π.*, σ. 39.

⁷⁷ Βλ. στο ίδιο, σσ. 38-39.

⁷⁸ Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Β'*, *ό.π.*, σ. 584.

⁷⁹ Βλ. Τάσος Γριτσόπουλος και Δημήτριος Κυριακόπουλος, *ό.π.*, σ. 39.

Μαύρα μου χελιδόνια και πουλιά,
εσείς πάντα περνάτε από τον τόπο μας.
Να ειπείτε της καλής μου της γυναίκας μου,
εδώ στον τόπο που είμαι επαντρεύτηκα.
Κι επήρα μια γυναίκα χήρα μάγισσα.
Μαγεύει τα καράβια και δε 'ράζουνε,
μαγεύει και τις βρύσες και δεν τρέχουνε.
Εμάγεψε κι εμένα και δεν έρχομαι.
Σόντας κινάω να 'ρθω, χιόνια και νερά,
σόντας γυρίζω πίσω, ήλιος, ξαστεριά.⁸⁰

Οι μεταναστεύσεις, λοιπόν, των Ελλήνων δεν θα μπορούσαν να αφήσουν ασυγκίνητο και να μην επηρεάσουν τον λαό, ο οποίος δημιούργησε πολλά και διαφόρων κατηγοριών τραγούδια για την ξενιτιά, προκειμένου να εκφράσει μέσα από αυτά τον πόνο του, την λύπη του, το παράπονό του ή να βρει παρηγοριά και να διαχειριστεί το αίσθημα της απώλειας που βιώνει. Αξιοσημείωτο, μάλιστα, είναι ότι σε πολλά τραγούδια η ξενιτιά παρουσιάζεται χειρότερη από τον θάνατο ή την ορφάνια, αφού πρόκειται για έναν ζωντανό χωρισμό. Στις μέρες μας, βέβαια, η μετανάστευση έχει πάρει άλλες διαστάσεις, καθώς η τεχνολογία δίνει τη δυνατότητα εύκολης και γρήγορης επικοινωνίας, ενώ οι σύγχρονες συγκοινωνίες δίνουν τη δυνατότητα για τακτικά ταξίδια, ώστε να ενώνονται, έστω και για λίγο διάστημα, οι οικογένειες.

Δ'3. ΜΟΙΡΟΛΟΓΙΑ-ΘΡΗΝΟΥ

Όπως κάθε οικογενειακό γεγονός και περίσταση υμνείται από τον ανώνυμο λαϊκό ποιητή, έτσι και ο θάνατος και το πένθος που βιώνει μια οικογένεια αποτέλεσαν έναυσμα για τη δημιουργία δημοτικών τραγουδιών που εκφράζουν την απόγνωση, τη θλίψη των συγγενών και τιμούν τον νεκρό. Αυτού του είδους τα δημοτικά τραγούδια ονομάζονται μοιρολόγια και εκφράζουν με συντομία και λιτή διατύπωση τις δυσάρεστες ψυχικές καταστάσεις για το αίσθημα της απώλειας και τον πόνο του λαού. Τα μοιρολόγια είναι ποιήματα με δύναμη και υπέροχη έξαρση, με αφάνταστη επιβολή, που κλείνουν αίσθημα βαθύ και έντονο και ψάλλουν άμεσα ή έμμεσα την αγάπη της ζωής.⁸¹

Σχετικά με τη θεματολογία τους, κυρίως εξυμνούν τον πεθαμένο και ταυτόχρονα παρηγορούν τους συγγενείς του. Αναφέρονται στη ματαιότητα της

⁸⁰ Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Β'*, ό.π., σ. 572.

⁸¹ Βλ. στο ίδιο, σ. 592.

προσωρινής θνητής ζωής και τον φθαρτό άνθρωπο σε αντίθεση με την άφθαρτη φύση και την αιώνια μετά θάνατον ζωή. Ο Χάρος παρουσιάζεται ως ο φόβος και ο τρόμος των ανθρώπων και ως κυρίαρχος της ζωής, ο οποίος αποφασίζει για την τύχη του καθενός. Εκτός, όμως, από τον Χάρο οι άνθρωποι φοβούνται και τους πεθαμένους. Αυτό, αφενός μεν, δηλώνει στο βάθος την απουσία της επιστημονικής αντιμετώπισης του φαινομένου του θανάτου, αφετέρου δε, αποδεικνύει ότι η φροντίδα των νεκρών από τους ζωντανούς είχε ως σκοπό την απομάκρυνση ή τουλάχιστον την εξιλέωσή τους.⁸²

Το μοιρολόι «καλλιεργήθηκε» κυρίως στη Μάνη και επηρέασε και άλλες περιοχές, όπως την Αρκαδία, σε χωριά της οποίας είναι καταγεγραμμένα πολλά τραγούδια θρήνου. Τα τραγουδούν κυρίως γυναίκες, οι μοιρολογίστρες, και πολύ σπάνια παίρνουν μέρος άντρες. Στα μοιρολόγια βρίσκουμε, επίσης, επιδράσεις της αρχαιότητας, όταν ειδικοί «αιδοί θρήνων έξαρχοι» καλούνται να θρηνολογήσουν, ενώ είναι χαρακτηριστικό ότι δεν επηρεάστηκαν καθόλου από τη χριστιανική θρησκεία.⁸³

Ορισμένα κλασικά λαϊκά στοιχεία της αρχαίας ελληνικής λαϊκής κληρονομιάς επιζούν και σήμερα μέσα από τη δημοτική ποίηση και τα μοιρολόγια, καθώς και από ορισμένα έθιμα που τα συνοδεύουν. Για παράδειγμα, στην Αρκαδία βάζουν στους τάφους νέων κόκκινων μαντήλι, στους τάφους των γερόντων σκούρο και των κοριτσιών άσπρο, σαν σημαίες.⁸⁴ Άλλο ένα έθιμο που έχει τις ρίζες του στα αρχαία χρόνια και το τηρούσαν μέχρι πριν από λίγες δεκαετίες οι γυναίκες, ήταν αυτό του κεφαλόδεσμου, ενός μαντηλιού, δηλαδή, που φορούσαν οι γυναίκες στο κεφάλι τους όταν πενθούσαν. Ο κεφαλόδεσμος δένεται αναπόσπαστα με τη ζωή της γυναίκας και επηρεάζεται άμεσα σε ορισμένες περιπτώσεις εθίμων που αποτελούν σταθμό στη ζωή της, π.χ. σε κακό άκουσμα η γυναίκα ρίχνει τον κεφαλόδεσμο.⁸⁵

Όλα αυτά, ήθη και έθιμα, που συνοδεύουν το πένθος μιας οικογένειας και την κηδεία του νεκρού παρουσιάζονται στα δημοτικά τραγούδια του θρήνου ή μοιρολόγια. Τα αρκαδικά μοιρολόγια έχουν διασωθεί κυρίως από τα χωριά της Νεστάνης, του Λουκά, το Πικέρνι, τις Σιμιάδες και τη Μαντινεία. Μέσα από αυτά μαθαίνουμε για τη διαδικασία αποχαιρετισμού του νεκρού που τηρούσαν σε κάθε τόπο, αλλά και για διάφορες δεισιδαιμονίες που επικρατούσαν στις τοπικές κοινωνίες.

⁸² Βλ. Μ. Γ. Μερακλής, *Ελληνική λαογραφία*, ό.π., σσ. 200-201.

⁸³ Βλ. Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Β'*, ό.π., σ. 590.

⁸⁴ Βλ. Κατερίνα Κορρέ-Ζωγράφου, ό.π., σ. 24.

⁸⁵ Βλ. στο ίδιο, σ. 19.

«Οι απλοί άνθρωποι δέχονται ότι ο θάνατος φανερώνεται με σημάδια στους ανθρώπους, τα οποία τα ακούει το βράδυ που ξενυχτούν τον πεθαμένο ή και τις άλλες μέρες, πολλές φορές σε όνειρο».⁸⁶

Μάλιστα, πολλά από αυτά αφορούν συγκεκριμένα πρόσωπα και αναφέρουν το όνομά τους, καθώς και κάποιο χαρακτηριστικό τους στοιχείο. Για παράδειγμα, σε πολλά τραγούδια αναφέρεται το επάγγελμα του νεκρού το οποίο, σύμφωνα με τις δεισιδαιμονίες, θα ακολουθούσε ο νεκρός και στον Κάτω Κόσμο. Άλλα επισημαίνουν την πίκρα και το παράπονο που είχε ο νεκρός όσο ζούσε για το γεγονός ότι δεν ξαναείδε τα παιδιά του από όταν ξενιτεύτηκαν. Ένα τέτοιο μοιρολόι τραγούδησαν στη Νεστάνη για την Μαριγώ Τράκα:

Πού πας, καλή νοικοκυρά, πού πας μωρ' χρυσοχέρα, θα
βγεις από το σπίτι σου κι απ' το νοικοκυριό σου.
Πού πας, καλή νοικοκυρά κι εσύ μωρ' χρυσομάνα,
πο 'χεις παιδιά στην ξενιτιά, ποιος θα στα καρτερέσει;
Ευτού που πας, Μαργούλα μου, το φίδι θ' απαντήσεις
θυμήσου τον Αντρικό σου και πάλι να γυρίσεις.⁸⁷

«Στο πλαίσιο των προλήψεων πολλές φορές την πληρώνουν τα ζώα, όπως σκύλοι ή κότες, ενώ οι κουκουβάγιες και τα φίδια θεωρούνται σίγουρα σημάδια θανάτου».⁸⁸ Αντίστοιχα και σε άλλο μοιρολόι αφιερωμένο σε νεκρή που δεν πρόλαβε να αποχαιρετήσει τα ξενιτεμένα παιδιά της, οι στίχοι αναφέρουν:

Θεέ μου, να ρίξει μια βροχή, ψιλή σαν το πιπέρι,
να σε χαϊσομερήσουνε, να μαζευτεί το ασκέρι.
Μήπως έρθει ο Βασίλης σου που είναι μακριά στα ξένα.
Άντε, μωρ' πικροξενιτιά, όσα καλά κι αν έχεις,
αρώστησες δε σε είδανε, πεθαίνεις δε σε βλέπουν.⁸⁹

«Όταν ο άνθρωπος “βαραίνει” καταφθάνουν συγγενείς, φίλοι και γείτονες για να τον αποχαιρετήσουν ή να συγχωρεθούν, αν είχαν μαλώσει με τον μελλοθάνατο».⁹⁰

Ξεχωριστή κατηγορία στα τραγούδια θρήνου αποτελεί αυτή που οι χήρες αφιερώνουν και τιμούν το νεκρό άντρα τους.

Δεν έχουν τίποτ' να τον πουν τον πόνο της καρδιάς τους,
να τον ειπούν στη γειτονιά, κουβέντα θα τους γίνει,
να τον ειπούν σε συγγενείς, δεν έχουν εμπιστοσύνη.
Αι να χαθείς, μωρή χηριά, μωρή πικρή ορφάνια.⁹¹

⁸⁶ Ιωάννης Δημητρακόπουλος, *ό.π.*, σ. 98.

⁸⁷ Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Β'*, *ό.π.*, σ. 594.

⁸⁸ Ιωάννης Δημητρακόπουλος, *ό.π.*, σ. 98.

⁸⁹ Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Β'*, *ό.π.*, σ. 605.

⁹⁰ Ιωάννης Δημητρακόπουλος, *ό.π.*, σ. 99.

⁹¹ Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Β'*, *ό.π.*, σ. 612.

Από τους παραπάνω στίχους, όπως και σε πολλά άλλα τέτοιου είδους μοιρολόγια, φαίνεται πόσο σημαντική και απαραίτητη για την υπόσταση των μελών της οικογένειας ήταν η θέση του άντρα-συζύγου-πατέρα. Η οικογένεια μετά τον θάνατό του νιώθει απροστάτευτη και η ζωή της πλέον αλλάζει.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, πολλοί ήταν οι νέοι που έφυγαν από την ιδιαίτερη πατρίδα τους και μετανάστευσαν, κάποιοι για λίγα χρόνια και κάποιοι για μια ολόκληρη ζωή. Πολλοί από αυτούς, παρά το γεγονός ότι είχαν φτιάξει τη ζωή τους στην ξενιτιά και είχαν δημιουργήσει εκεί την οικογένεια τους, θέλησαν τις τελευταίες στιγμές της ζωής τους να τις περάσουν στην πατρίδα τους και να πεθάνουν στο χωριό τους. Αυτή η απόφαση δεν άφησε ασυγκίνητο τον λαϊκό ποιητή, ο οποίος δημιούργησε ξεχωριστά μοιρολόγια για τους παλινοστούντες.

Κλάψε με, βρ' αδερφούλα μου, τώρα που είμαι κοντά σου,
τώρα δυο ώρες είμ' εδώ και πια στερνά θα φύγω.
Κλάψε κι εσύ, βρε ανιψιέ, τώρα που είμαι κοντά σου,
κλάψτε με ξαδερφούλες μου, τώρα που είμαι μπροστά σας.
Κλάψτε με, ξένοι και δικοί, γιατί ήμουν ξενούλα,
μα έφυγα απ' το σπίτι μου κι απ' το νοικοκυριό μου.
Τώρα στον αποχωρισμό, πές' μας δυο-τρία λόγια,
να τα θυμάτ' η αδερφή να λέει τα μοιρολόγια.⁹²

Έχουν, επίσης, διασωθεί τραγούδια θρήνου της ευρύτερης περιοχής τα οποία τιμούν και μνημονεύουν νεκρούς με τους οποίους είχαν συγκεκριμένο συγγενικό δεσμό. Για παράδειγμα, υπάρχουν καταγεγραμμένα μοιρολόγια αφιερωμένα στη μητέρα από το παιδί της, στην κουμπάρα, στη γιαγιά, στον παππού και στο παιδί από τους γονείς του.

Κουμπάρα, δε μου το 'λεγες και πώς θα ταξιδέψεις,
κουμπαρίτσα μου,
μαύρο ταξίδι θε να πας, να κατεβείς στον Άδη,
που εγώ είχα λόγια να σου ειπώ και δώρα να σου στείλω.⁹³

Για ας την καλημερίσουμε και τούτην πεθαμένη.
Καλημέρα στα μάτια σου κι ας είναι και κλεισμένα.
Καλημέρα στα χέρια σου κι ας είναι σταυρωμένα,
βρ' ωχ μανούλα μου.⁹⁴

Άι στο καλό, κορίτσι μου, και πίσω μη γυρίσεις.
Να μην αργήσεις 'ξάμηνο και παραπάρεις χρόνο,
Γιατί το 'ξάμηνο είν' πολύ κι ο χρόνος είν' μεγάλος.
Να 'ρθεις μια μέρα του Μαγιού, μια νύχτα του Γενάρη,

⁹² Στο ίδιο, σ. 619.

⁹³ Στο ίδιο, σ. 636.

⁹⁴ Στο ίδιο.

Να φτιάξω ένα καλό φαί να 'ρθεις να σε φιλέψω,
Να μαρμαρώσω την αυλή να 'ρθεις να σεργιανίσεις.⁹⁵

Στους παραπάνω στίχους είναι φανερός ο θρήνος και ο πόνος της απώλειας ενός νέου ανθρώπου που έφυγε πρόωρα από τη ζωή. Σε μοιρολόγια, όμως, που αφορούν ανθρώπους που «έφυγαν» σε μεγάλη ηλικία οι στίχοι εξυμνούν τους αγώνες τους και την προσφορά τους.

Ποιος ήταν κείνος πό 'λεγε πως δεν τους κλαιν' τους γέρους;
Οι γέροι θέλουν κλάματα, βαριά τα μοιρολόγια,
γιατί είναι αγωνιστές και πολυπαιδεμένοι.
Να μεγαλώσουν τα παιδιά, κείνα να τους βρεθούνε,
στο τέλος τους στα χρόνια τους, κείνοι για να τους μάσουν.⁹⁶

Μια τελευταία και πολύ μεγάλη κατηγορία δημοτικών τραγουδιών θρήνου είναι τα «Χαροντικά». Σε αυτά ο θάνατος προσωποποιείται ως απόλυτος κυρίαρχος που αποφασίζει πότε και ποιον θα οδηγήσει στον «Κάτω Κόσμο». Πρόκειται για μια δεισιδαιμονία διαδεδομένη σε όλη την ελληνική επικράτεια, όχι μόνο στην Αρκαδία. «Μάλιστα, κατά τη νεκρώσιμη πομπή, καθώς διαβαίνει από τις γειτονιές του χωριού, κλείνουν πόρτες και παράθυρα των σπιτιών και μαζεύουν τα ρούχα από τα σκοινιά για να μην μπει ο Χάρως».⁹⁷

Όπως σε πολλά μέρη της Ελλάδας, έτσι και στα χωριά κυρίως της Αρκαδίας, οι άνθρωποι που βίωναν το πένθος δημιουργούσαν τραγούδια θρήνου και μοιρολόγια με τα οποία εξέφραζαν τον πόνο τους ή έβρισκαν παρηγοριά μέσα από αυτά και πενθούσαν. Βέβαια, το πένθος δεν περιοριζόταν στην οικογένεια του θανόντος, αλλά πενθούσαν και οι συγγενείς και οι χωριανοί, οι οποίοι κάθε βράδυ επί 40 μέρες πήγαιναν στους λυπημένους με μαγειρεμένο φαγητό και κάθονταν στο τραπέζι της παρηγοριάς, όπως το έλεγαν.⁹⁸ Τα μοιρολόγια συνεχίζονταν και «κορυφώνονταν» την ώρα της κηδείας. «Αν στα νεκρικά έθιμα έχουμε, όπως και στα γαμήλια, κορυφώσεις της τελετουργίας, τούτο αυτόματα σημαίνει πως υπάρχει κι εδώ έξαρση της θεαματικότητας, καθώς το κοινό έδειχνε (και εξακολουθεί αισθητά να δείχνει) μεγάλο ενδιαφέρον για την κηδεία, ως θέαμα».⁹⁹

⁹⁵ Στο ίδιο, σ. 644.

⁹⁶ Στο ίδιο, σ. 655.

⁹⁷ Μ. Γ. Μερακλής, *Ελληνική λαογραφία*, ό.π., σ. 198.

⁹⁸ Βλ. Αγγελική Πέππα-Καραβασέλα, *Το χωριό μου. Εύανδρο Μαντινείας του νομού Αρκαδίας*, Αθήνα: Νοών, 2010, σ. 61.

⁹⁹ Μ. Γ. Μερακλής, *Ελληνική λαογραφία*, ό.π., σσ. 193-194.

Ο θάνατος, λοιπόν, ως συνέχεια της προσωρινής ζωής εδώ στον «Επάνω Κόσμο» αποτέλεσε βασικό στοιχείο των δημοτικών τραγουδιών και στην Αρκαδία με τα οποία τιμούνται οι νεκροί και παρηγορούνται οι πενθούντες. «Με λιτή διαπίστωση και συντομία αποτελούν αριστουργήματα της λογοτεχνίας, ως αυτόφωτα καλλιτεχνικά δημιουργήματα της ελληνικής ψυχής και ευαισθησίας και τα αντιπροσωπευτικότερα πραγματικά λαϊκά δημιουργήματα της ελληνικής φυλής».¹⁰⁰

¹⁰⁰ Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραΐτικα δημοτικά τραγούδια Β΄*, ό.π., σ. 590.

Ε΄. ΤΑ ΑΡΚΑΔΙΚΑ ΗΘΗ ΚΑΙ ΕΘΙΜΑ ΜΕΣΑ ΣΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ

Στα κοινωνικά δημοτικά τραγούδια εντάσσονται τα «Γιορταστικά», τα «Εργατικά» και τα «Περιγελαστικά-Σατιρικά». Ο λαός εμπνεύστηκε από διάφορες πτυχές της κοινωνικής ζωής, όπως οι μεγάλες γιορτές και οι αγροτικές, κυρίως, εργασίες και δημιούργησε τις συγκεκριμένες κατηγορίες δημοτικών τραγουδιών.

Ε΄1. ΓΙΟΡΤΑΣΤΙΚΑ

Τα περισσότερα γιορταστικά δημοτικά τραγούδια που διασώζονται σχετίζονται με τις μεγάλες θρησκευτικές μας γιορτές. Στα αρκαδικά χωριά εξυμνούν ιδιαίτερα τη Λαμπρή και τον Άι-Γιώργη. Βέβαια, τα πανηγύρια και οι γιορτές που γίνονται σήμερα έχουν τις ρίζες τους στα αρχαία χρόνια και έχουν ειδωλολατρική προέλευση. Για παράδειγμα, στη σημερινή Νεστάνη υπήρχε παμμαντινειακός ναός της Θεάς Δήμητρας όπου κάθε χρόνο γιορτάζονταν τα «Δημήτρια», η γιορτή της άνοιξης, της βλαστολογίας, της ευφορίας και της γονιμότητας. Στα χριστιανικά χρόνια αντικαταστάθηκαν η Δήμητρα και ο Ίππειος Ποσειδώνας με τον Άι-Γιώργη.¹⁰¹

Αν και τα ήθη και τα έθιμα του λαού ποικίλουν σε όλες τις μεγάλες χριστιανικές γιορτές, στην Αρκαδία υπάρχουν (ή τουλάχιστον έχουν διασωθεί) μόνο τα Λαμπριάτικα γιορταστικά δημοτικά τραγούδια, του Άι-Γιώργη και μόλις ένα Αποκριάτικο, το οποίο έχει τίτλο «Φούστη, τη φουστανέλα σου». Τραγουδιέται γύρω από τις φωτιές που ανάβουν τις Απόκριες ως έθιμο και έχει τις ρίζες του στην Τουρκοκρατία.

Φούστη, τη φουστανέλα σου την έχω εγώ ραμμένη
και με τραγουδάκια μου την έχω γαζωμένη.
Το μήλο είν' ανύπαντρες, το ρόιδο παντρεμένες,
το πορτοκάλι το γλυκό οι αρραβωνιασμένες.
Σου είπα στο μύλο να μην πας, στο μύλο για ν' αλέσεις
γιατί 'ναι ο Τούρκος μυλωνάς κι αράπης πασπαλιάρης
παίρνει για ξάι φίλημα, για χούφτα μαύρα μάτια.¹⁰²

¹⁰¹ Βλ. στο ίδιο, σ. 549.

¹⁰² Στο ίδιο, σ. 559.

Οι στίχοι περιπαικτικοί, όπως άρμοζε στη γιορτή. Αν ο καιρός ήταν καλός έστηναν και κανένα χορό όλο το χωριό μετά την εκκλησία ή μετά το μεσημεριανό φαγητό. Το βράδυ ντύνονταν μασκαράδες, γύριζαν από σπίτι σε σπίτι, τραγουδούσαν, χόρευαν, έλεγαν αστεία και έκαναν πειράγματα και οι νοικοκυρές τούς έβγαζαν μεζέδες και κέρναγαν κρασί.¹⁰³

Αντίθετα, τα Λαμπριάτικα είναι πολλά. Ενδεικτικά, στο τραγούδι «Της Λαμπρίτσας και του Άι-Γιωργιού» αναφέρονται έθιμα και διαδικασίες που ακολουθούσαν οι νοικοκυρές για να υποδεχτούν αυτές τις σημαντικές γιορτές.

Πολύν καιρό περικαλώ να 'ρθει η άγια Λαμπρίτσα
να ιδείς κουλούρες τη Λαμπρή και πρόσφορα μεγάλα
να ιδείς και τη φτωχολογιά πως διπλοκοσκινάει.
Καλώς να 'ρθεις Λαμπρίτσα μου και τ' Άι-Γιωργιού με υγεία.
Άι-Γιώργη, καλωσόρισες, με το σπαθί στο χέρι,
Άι-Γιώργη, κάν' το θαύμα σου να σώσεις τις ψυχούλες,
Άι-Γιώργη μου σε προσκυνώ, μεγάλο είν' τ' όνομά σου.¹⁰⁴

«Στις εκκλησιές και στα ξωκλήσια όταν γιόρταζαν πήγαιναν πρόσφορα αλλά και άρτους φρεσκοφτιαγμένους στους ξυλόφουρνους, πασπαλισμένους με καστανιώτικο μέλι».¹⁰⁵

Εκτός από το γεγονός ότι το Πάσχα αποτελεί τη μεγαλύτερη γιορτή της Ορθοδοξίας, η τοπική κοινωνία της Αρκαδίας προφανώς γιόρταζε με μεγαλύτερη χαρά και έντονη προσμονή τότε, καθώς ήταν η μοναδική περίοδος του χρόνου, που έσμιγαν οι οικογένειες από πολύ μακριά. «Όλα τα σπίτια είχαν ξενιτεμένους. Τέτοιες μέρες τούς καρτερούσαν να 'ρθούνε. Περίμεναν και το δωράκι τους. Αν μάλιστα υπήρχε αρραβωνιασμένη, έπρεπε κάτι να φέρουν για την προίκα της. Περίμεναν και από τον ξενιτεμένο στην Αμερική γράμμα ή δέμα να μάθουν τα νέα του και κανένα δολάριο για μπουναμά».¹⁰⁶

Σήμερα μαύρα είν' τα μάτια,
σήμερα είν' ωραία σκόλη,
δω να μαζευτείτε όλοι.
Μα 'ρθαν ξένοι, μα 'ρθαν ντόπιοι,
μα 'ρθαν τρεις ωραίοι ανθρώποι.
Μα 'ρθανε τρία παλληκάρια
σαν της λεμονιάς κλονάρια.¹⁰⁷

¹⁰³ Βλ. Αγγελική Πέππα-Καραβασέλα, ό.π., σ. 96.

¹⁰⁴ Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Β'*, ό.π., σ. 555.

¹⁰⁵ Σωτήρης Στενιώτης, ό.π., σ. 21.

¹⁰⁶ Ιωάννης Δημητρακόπουλος, ό.π., σσ. 103-104.

¹⁰⁷ Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Β'*, ό.π., σ. 558.

Οι θρησκευτικές γιορτές, λοιπόν, επηρέασαν επίσης τον λαό, ο οποίος για να τιμήσει τους Αγίους και τα σημαντικά για την ορθοδοξία γεγονότα, δημιούργησε αυτά τα τραγούδια.

Ε΄2. ΕΡΓΑΤΙΚΑ

Τα εργατικά τραγούδια εκφράζουν τις σκέψεις και τα συναισθήματα του λαού την ώρα της χειρωνακτικής εργασίας. Όταν εντείνει τις σωματικές και ψυχικές του δυνάμεις ο άνθρωπος, τον βοηθάει με τον ρυθμό του το τραγούδι κι αλαφρώνει τον μόχθο του.¹⁰⁸ Γι' αυτό και τραγουδά στο θέρισμα, στο αλώνισμα, στο όργωμα, στον τρύγο, στον αργαλειό και σε κάθε χειρωνακτική εργασία καθώς το τραγούδι συνοδεύει τις κινήσεις των χεριών. Ο τρόπος επιβίωσης ήταν δύσκολος, με σκληρή δουλειά στα χωράφια, στα περιβόλια, στις καστανιές, στο δάσος, στα καμίνια, στα αγωγιάτικα, στα νταμάρια, στα ζωντανά. Επιπλέον, στα ορεινά, κυρίως, χωριά της Αρκαδίας έπρεπε οι κάτοικοι να αντιμετωπίσουν και τις δύσκολες καιρικές συνθήκες. «Στην Καστάνιτσα, στο μάζεμα των κασάνων τραγουδούσαν στα χωράφια και τα βράδια γλένταγαν και χόρευαν στα μαγαζιά και στα σπίτια μαζί με τους εργάτες που είχαν έρθει για δουλειά από τα διπλανά χωριά, περισσότερο προς το τέλος της συλλογής».¹⁰⁹ Γενικά, σε κάθε αγροτική, κυρίως, εργασία το τραγούδι ήταν απαραίτητο στοιχείο, αφού, παρά την έντονη σωματική κόπωση που τους προκαλούσε, την θεωρούσαν ταυτόχρονα και γιορτή. «Κάθε αγρότης, την περίοδο της συγκομιδής των προϊόντων, τη θεωρεί μέρα γιορτής, μέρα χαράς και ανακούφισης. Αν μάλιστα η χρονιά πήγε καλά, είναι η ώρα που απολαμβάνει τους κόπους του».¹¹⁰

Στους νεότερους λαϊκούς και εθνικούς χορούς της Αρκαδίας ανήκει και ο μπονταΐτικος χορός που χορεύεται με το παρακάτω τραγούδι. Οι κινήσεις των χορευτών είναι κινήσεις σποράς.

Πέρασα απ' του Μποντιά κι είδα κι έσπερναν κουκιά.
Έτσι, τα εσπέρνανε οι Μποντιάδες τα κουκιά.
Ματαζαναπέρασα κι είδα πως τα σκάλιζαν.
Έτσι τα σκαλίζανε οι Μποντιάδες τα κουκιά».¹¹¹

¹⁰⁸ Βλ. στο ίδιο, σ. 733.

¹⁰⁹ Σωτήρης Στενιώτης, ό.π., σ. 24.

¹¹⁰ Ιωάννης Δημητρακόπουλος, ό.π., σ. 107.

¹¹¹ Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραΐτικα δημοτικά τραγούδια Β΄*, ό.π., σ. 737.

Ο χορός αυτός πλέον στις μέρες μας έχει γίνει αποκριάτικος. Τότε, τα χωράφια τα όργωναν με τα αλέτρια και η σπορά κρατούσε γύρω στο μήνα και πολύ παραπάνω.¹¹² Τα εργαλεία που χρησιμοποιούνταν στις αγροτικές εργασίες ήταν πολλά και τα περισσότερα από αυτά αναφέρονται στα τραγούδια που δημιουργούσε ο αγροτικός λαός. Εργαλείο τόσο μεγάλης σημασίας, με καταλυτικό θα έλεγε κανείς, ρόλο για τον γεωργικό βίο και τη γεωργική παραγωγή, όπως το άροτρο, είναι φυσικό να διαδραματίζει ως σύμβολο πλέον ανάλογο ρόλο στη λαϊκή θρησκεία και δεισιδαιμονία.¹¹³

Αντίστοιχα, στο θέρισμα τραγουδούσαν: «Πήρα το δρεπανάκι μου, | μωρ' και πάω να θερίσω, | μαύρα μάτια να φιλήσω. Πήρα τον έργο σαν πλατύ | και θερίζω το σιτάρι | που είμαι νιος και παλληκάρι».¹¹⁴ Κι εδώ γίνεται αναφορά στο βασικό εργαλείο του θερισμού, το δρεπάνι. Από τα εργαλεία του θερισμού το πιο βασικό και πιο χρήσιμο είναι το δρεπάνι, που εμφανίζεται στον ελληνικό χώρο κατά τους νεότερους χρόνους υπό δύο τύπους παραλλαγών, το κυρίως δρεπάνια και το λελέκι.¹¹⁵ Οι άνθρωποι για να διασκεδάζουν την κούρασή τους την ώρα που θέριζαν τραγουδούσαν και το θέρισμα μετατρέποταν σε γιορτή. «Στο θέρος τραγουδούσαν περισσότερο οι γυναίκες κόβοντας με τα δρεπάνια τα χερόβολα ενώ οι άντρες κουβαλούσαν με τα μουλάρια στα αλώνια».¹¹⁶ Η δουλειά αυτή γινόταν συνήθως το δεύτερο δεκαπενθήμερο του Ιουνίου, ενώ στη συνέχεια ακολουθούσε το αλώνισμα που διαρκούσε όλο τον Ιούλιο. Κατά το αλώνισμα στη Νεσπάνη οι γυναίκες, κυρίως, τραγουδούσαν:

Εγώ περνώ κι αντιπερνώ στου Μαυραιιδή τ' αλώνι
που 'κει αλωνίζουν δώδεκα, λυγάνε δεκαπέντε
κι η Μάρω με τη ρόκα της τριγύρω λαγανίζει
και η μάνα της τής έλεγε και η μάνα της τής λέει:
-Φεύγα, κόρη, ωχ τον κουρνιαχτό, φεύγα, Μαρ', ωχ τον ήλιο,
μη σε μαραίνει ο κουρνιαχτός, μη σε μαυρίσει ο ήλιος.
-Εγώ τον ήλιο αγαπώ, τον κουρνιαχτό τον θέλω,
το γιο του πρωτολιγνιστή άντρα θε να τον πάρω.¹¹⁷

Τα αλώνια ήταν όλα ιδιωτικά και όσοι δεν είχαν δικό τους αλώνι, ζητούσαν την άδεια να αλωνίσουν σε κάποιο φιλικό ή συγγενικό.¹¹⁸ Στην εποχή μας, βέβαια, όλα αυτά αποτελούν ανάμνηση. Οι μηχανές αντικατέστησαν τα εργατικά χέρια και κατ'

¹¹² Βλ. Αγγελική Πέππα-Καραβασέλα, ό.π., σ. 15.

¹¹³ Βλ. Στέφανος Ήμελλος, *Ζητήματα παραδοσιακού υλικού βίου (ενδεικτικές επισημάνσεις)*, Αθήνα: Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφέλιμων Βιβλίων, 1993, σ. 117.

¹¹⁴ Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Β'*, ό.π., σ. 738.

¹¹⁵ Βλ. Στέφανος Ήμελλος, ό.π., σ. 118.

¹¹⁶ Σωτήρης Στενιώτης, ό.π., σ. 23.

¹¹⁷ Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Β'*, ό.π., σ. 751.

¹¹⁸ Βλ. Ιωάννης Δημητρακόπουλος, ό.π., σ. 110.

επέκταση και το εργατικό δημοτικό τραγούδι. Το αλώνισμα ήταν κουραστική και μπελαλίδικη δουλειά, γι' αυτό όταν ήρθαν οι θεριζοαλωνιστικές μηχανές αναπνεύσαμε, γιατί τη δουλειά ενός μηνός, την κάναμε σε μισή μέρα.¹¹⁹

Η λαϊκή μούσα εξυμνεί και την υφαντική τέχνη, τον αργαλειό. Στον καιρό της Τουρκοκρατίας, η Ελληνίδα κλεισμένη μέσα στο σπίτι, στον αργαλειό ακουμπούσε την πίκρα της σκλαβιάς και τα μεγάλα όνειρα του Γένους. Τα υφαντά της έγιναν περιζήτητα στους Σουλτάνους και τους Βεζίρηδες.¹²⁰ Ο αργαλειός υπήρχε σε κάθε σπίτι, από το πιο φτωχό μέχρι το αρχοντόσπιτο. Οι γυναίκες με τον αργαλειό έφτιαχναν από ρούχα και σκεπάσματα μέχρι την προίκα ολόκληρη των κοριτσιών και οι ρίζες της τέχνης βρίσκονται στα αρχαία χρόνια. Στην Αρκαδία, όπως και σε όλο τον Μοριά, απαραίτητο στοιχείο ζωής αποτελούν η σπιτική ασχολία και προπάντων ο αργαλειός. Από τα τραγούδια φαίνεται ότι ο αργαλειός στάθηκε το μοναδικό μέσο εξυπηρέτησης της βιοτεχνίας, της σημερινής «Λαϊκής Τέχνης».¹²¹ Μάλιστα, υπήρχαν και ειδικές δασκάλες, οι μαϊστρες, οι οποίες δίδασκαν τα κορίτσια να υφαίνουν και να ράβουν. Στη Νεστάνη οι υφάντρες τραγουδούσαν: «Μαλαματένιος αργαλειός και φιλντισένιο χτένι | μ' εξήντα δυο πατήματα 'βδομήντα δυο κουρέλια ... Το κέντημα είναι γλέντημα και η ρόκα είναι σεργιάνι | κι ο εμπρησμένος αργαλειός είναι σκλαβιά μεγάλη».¹²² Στην κατηγορία αυτή δεν είναι λίγα και τα περιγελαστικά τραγούδια του αργαλειού, τραγούδια, δηλαδή, με τα οποία ο λαός σατιρίζει και ειρωνεύεται αυτές που δεν ξέρουν να υφαίνουν.

Σαν δεν ήξερες να υφάνεις,
τα μασούρια τί τα βάνεις;
Τα μασούρια σου ασημένια
και η σαΐτα φιλντισένια.
Πάρε με στον αργαλειό σου
για το σκάσιμο του αντρός σου.
Να τραβώ τα καλαμίδια,
να φιλώ τα δυο σου φρύδια.
Να σου βάνω τα μασούρια,
να σου λέω τα τραγούδια.
Να σε μάθω τα παιχνίδια,
να με μάθεις τα κεντίδια.¹²³

Ανάλογα τραγούδια υπάρχουν και για τον μύλο, το ράψιμο, το πλύσιμο και πολλές άλλες χειρωνακτικές εργασίες. Με αυτά τα τραγούδια, καθώς και με τη

¹¹⁹ Βλ. Αγγελική Πέππα-Καραβασέλα, ό.π., σ. 25.

¹²⁰ Βλ. Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Β'*, ό.π., σ. 735.

¹²¹ Βλ. στο ίδιο, σ. 740.

¹²² Στο ίδιο, σ. 741.

¹²³ Στο ίδιο, σ. 743.

βοήθεια που προσέφερε ο ένας στον άλλον, προσπαθούσαν να μειώσουν την κόπωση που ένιωθαν και να κάνουν τη σκληρή δουλειά όσο γίνεται πιο ευχάριστη. «Υπήρξε και στο παρελθόν, όπως υπάρχει και τώρα, μια μεθοδευμένη συλλογικότητα. Αλλά την ασκούσαν στη βάση της ατομικής ιδιοκτησίας. Μπορούμε να πούμε στις πιο γνωστές και εντυπωσιακές ίσως περιπτώσεις συνεργασίας και αλληλοβοήθειας».¹²⁴ Έτσι, όλοι μαζί δουλεύοντας και τραγουδώντας στήριζαν την αγροτική ζωή και την οικονομία, συμβάλλοντας ταυτόχρονα με τα τραγούδια τους και στην ελληνική λογοτεχνία.

Ε΄3. ΠΕΡΙΓΕΛΑΣΤΙΚΑ-ΣΑΤΙΡΙΚΑ

Σε πολλές περιπτώσεις της καθημερινής ζωής, όταν κάτι ήταν ή φαινόταν στον λαό παράδοξο, τότε δημιουργούνταν είτε μια περιγελαστική ιστορία, είτε ένα σατιρικό τραγούδι. Το λαϊκό περίπαιγμα είναι ένα άλλο είδος ξεσπάσματος και γέλιου για άτοπα, για παραπατήματα, για σωματικές ατέλειες και για ηθικά παραστρατήματα. Ορατός σκοπός είναι το γέλιο, η ψυχαγωγία, η ανάσχεση της ανίας και απραξίας, ίσως και είδος διαμαρτυρίας για ενέργειες που ο λαός δεν συγχωρεί.¹²⁵ Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, για παράδειγμα, υπήρχαν τα σατιρικά τραγούδια του αργαλειού για όσες γυναίκες δεν ύφαιναν σωστά. Επίσης, ο λαός σατίριζε και ό,τι θεωρούσε ανήθικο, όπως ένα παράταιρο προξενιό.

Στης Ντροπολιτσάς τον κάμπο,
καλογέροι κάνουν γάμο.
Καλογέροι και παπάδες
και πεντέξι δεσποτάδες.
Επαντρεύαν έναν γέρο,
εκατό χρονών τον ξέρω.
Και του δίναν ένα κοράσι
που 'χε του ηλιού την κράση.
Πάει κι ο γέρος να φιλήσει,
σάλια, μύξες την γεμίζει.
«Φεύγα γέρο από κοντά μου,
σε σιχάθηκε η καρδιά μου».¹²⁶

Τα περισσότερα, βέβαια, είναι εμπνευσμένα από την απλή, καθημερινή αγροτική ζωή. Ο σκοπός τους είναι όχι μόνο η ψυχική ευφορία μέσω της σάτιρας,

¹²⁴ Μ. Γ. Μερακλής, *Ελληνική λαογραφία*, ό.π., σ. 103.

¹²⁵ Βλ. Τάσος Γριτσόπουλος και Δημήτριος Κυριακόπουλος, ό.π., σ. 41.

¹²⁶ Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Β΄*, ό.π., σ. 781.

αλλά και η διδαχή, καθώς επισημαίνονται τα κακώς κείμενα προς γνώση και συμμόρφωση. Ο μύθος κινείται γύρω από τον «απρόκοφτον γεωργόν» και αυτόν σατιρίζει. Ένας εκφραστικός στίχος εξέρχεται από τα όρια του μύθου και αγγίζει τον μόνιμο πόνο του καλλιεργητή, που είναι και φορολογούμενος με υποχρεώσεις προς την εξουσία και την ιδιοκτησία.¹²⁷

... Κυριακή κόβω το δέντρο,
τη Δευτέρα το φυτεύω
και την Τρίτη το ποτίζω,
την Τετάρτη το σκαλίζω
και την Πέμπτη κάνει φύλλα,
την Παρασκευή τα μήλα,
το Σαββάτο τα μαζεύω,
στο παζάρι τα πηγαίνω.¹²⁸

¹²⁷ Βλ. Τάσος Γριτσόπουλος και Δημήτριος Κυριακόπουλος, *ό.π.*, σ. 42.

¹²⁸ Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Β΄*, *ό.π.*, σ. 786.

ΣΤ΄. Η ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΗΣ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑΣ ΤΟΥ ΑΡΚΑΔΙΚΟΥ ΛΑΟΥ ΜΕΣΑ ΑΠΟ:

ΣΤ΄1. ΤΙΣ ΠΑΡΑΛΟΓΕΣ

Η παραλογή, γέννημα της φαντασίας του λαού, με ποιητική και δραματική αφήγηση διαφέρει από τα υπόλοιπα δημοτικά τραγούδια. Οι παραλογές, διηγηματικά κυρίως τραγούδια με αφηγηματικό χαρακτήρα και διακριτικό γνώρισμα το επικομυθικό και θρυλικό στοιχείο, είναι δημιουργήματα της αδέσμευτης φαντασίας και μοιάζουν με ακριτικά τραγούδια.¹²⁹ Μάλιστα, σε πολλές παραλογές εντοπίζονται ακριτικά ονόματα ή και ολόκληροι στίχοι ακριτικών τραγουδιών, όμως στις παραλογές κυριαρχεί περισσότερο το παραμυθιακό στοιχείο. Οι υποθέσεις των παραλογών προέρχονται από μύθους αρχαίους, νεότερες παραδόσεις, δραματικά κοινωνικά περιστατικά, συνταρακτικά σκάνδαλα της εποχής ή είναι τελείως πλαστές.¹³⁰

Ως αφηγηματικά τραγούδια είναι πολύστιχα, γι' αυτό και επί Τουρκοκρατίας τουλάχιστον δεν τα τραγουδούσαν αλλά τα απήγγελαν σε κατάλληλες περιστάσεις. Έχουν, όμως, γρήγορο ρυθμό στην εξέλιξη του μύθου. Αναπτύσσουν έναν μύθο, μια ιστορία που εξελίσσεται σταδιακά μέχρι την κορύφωσή της, ενώ παρουσιάζουν έντονα εξωλογικά στοιχεία τα οποία ο ανθρώπινος νους δεν μπορεί να δεχτεί ως πραγματικά. Οι πιο γνωστές παραλογές στις οποίες εντοπίζονται τα παραπάνω στοιχεία είναι «Του νεκρού αδερφού», «Του γεφυριού της Άρτας» καθώς και «Του Άι-Γιωργιού». Αυτά ξεχωρίζουν στη λαϊκή ποιητική δημιουργία και τοποθετούνται στην πρώτη γραμμή για την γοητευτικότητα και τη χάρη τους, την ποιητική τέχνη και την τρυφεράδα τους.¹³¹

Οι παραλογές δεν άφησαν ανεπηρέαστο τον αρκαδικό πληθυσμό. Για παράδειγμα, στη Νεσπάνη συναντάμε μια παραλλαγή «Του Άι-Γιωργιού» η οποία αναφέρεται στα χρόνια της Τουρκοκρατίας και στον κατατρεγμό των ραγιάδων, ζητώντας από τον Άι-Γιώργη τη βοήθειά του να σωθούν απ' των Τούρκων τα χέρια.¹³² Μετά τον εκχριστιανισμό των ελληνικών πληθυσμών, στον Άγιο Γεώργιο αποτυπώθηκαν τα χαρακτηριστικά των αρχαίων ηρώων.

¹²⁹ Βλ. στο ίδιο, σ. 271.

¹³⁰ Βλ. Γιώργος Ιωάννου, *Το δημοτικό τραγούδι. Παραλογές*, Αθήνα: Εστία, 2006, σσ. 7-8.

¹³¹ Βλ. Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Α΄*, ό.π., σ. 272.

¹³² Βλ. στο ίδιο, σ. 273.

... Καλά το λέει τ' αηδόνι, μέσ' στου Γουλά τ' αλώνι.
Πολλές φορές με γλύτωσες, Άγιε μ' Άι-Γιώργη,
καλά το λέει τ' αηδόνι, μεγάλο τ' όνομά σου,
καλά το λέει τ' αηδόνι, απ' των Τούρκων τα χέρια.
Να φέρω λίτρες το κερί, βρ' Άι-Γιώργη,
καλά το λέει τ' αηδόνι κι αμάξια το λιβάνι.
Και τα βουβαλοτόμαρα, βρ' Άι-Γιώργη,
καλά το λέει τ' αηδόνι, να κουβαλήσω το λάδι.
Να χτίσω την Άγια-Σοφιά, βρ' Άι-Γιώργη
καλά το λέει τ' αηδόνι, το μέγα μοναστήρι.¹³³

Μία άλλη παραλλαγή αναφέρεται σε έναν Τούρκο που θέλει να παντρευτεί μια Ελληνίδα. Αυτή φοβάται και προσεύχεται στην εκκλησία του Άι-Γιώργη να την βοηθήσει. Προφανώς, ο φόβος της έχει να κάνει, εκτός των άλλων, και με το γεγονός πως αν ήθελε και δεχόταν να αλλαξοπιστήσει και να παντρευτεί τον Τούρκο, τότε η τοπική κοινωνία θα την απομόνωνε, καθώς μια τέτοια ενέργεια θα την θεωρούσε προδοσία προς το Έθνος.

... Ένα μικρό Τουρκόπουλο, βρ' Άι-Γιώργη,
καλά το λέει τ' αηδόνι, μια Ρωμιοπούλα θέλει
κι εκείνη δεν τον αγαπάει Τουρκάλα για να γίνει.
Και τον σταυρό της έκανε στην εκκλησιά πηγαίνει.
.....
Το μάρμαρο εσκίστηκε και η κόρη μέσα μπαίνει
κι ο Τούρκος την αγνάντευε, στην εκκλησιά πηγαίνει:
Άγιε μου Γιώργη χριστιανέ την πίστη μου αλλάζω,
αυτή την κόρη αγαπώ, γυναίκα μου να κάνω,
να φέρω λίρες το κερί και χριστιανός να γίνω,
να βαφτιστώ σε σένανε, κοντά πάντα θα μένω.¹³⁴

«Η μεταπήδηση ενός ατόμου από τη μία κοινότητα στην άλλη δημιουργούσε μεγάλο σκάνδαλο και ένταση στις διακοινοτικές σχέσεις. Μεγάλη ευαισθησία υπήρχε πάνω σε αυτά τα ζητήματα ιδίως την εποχή της τουρκοκρατίας. Ο λαϊκός ποιητής θεωρούσε καθήκον του να ψάλλει το τεράστιας σημασίας για την κοινωνία γεγονός, προπάντων όταν το αποτέλεσμα ήταν υπέρ ημών».¹³⁵ Γενικότερα, γίνεται αντιληπτό ότι οι παραπάνω παραλογές αποτελούν ένα «πάντρεμα» διαφόρων στοιχείων. Αφενός μεν, μοιάζουν έντονα με τα Ακριτικά τραγούδια, αφετέρου δε, φροντίζουν να αντικαταστήσουν τους ειδωλολατρικούς ήρωες με τον άγιο Γεώργιο, ακολουθώντας το θρησκευτικό αίσθημα που επικρατεί στην τοπική κοινωνία.

¹³³ Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Α'*, ό.π., σ. 276.

¹³⁴ Στο ίδιο, σ. 279.

¹³⁵ Γιώργος Ιωάννου, ό.π., σ. 145.

ΣΤ΄.2 ΤΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΗΣ ΑΓΑΠΗΣ

Σε κάθε τόπο και σε κάθε καιρό η αγάπη αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για κάθε μορφή τέχνης. Ο λαός μέσα από τα τραγούδια της αγάπης εκφράζει τον πόθο του, τον πόνο του, τη χαρά του ή την απογοήτευση του. Η ποικιλία των ερωτικών τραγουδιών είναι μεγάλη και η ταξινόμησή τους δύσκολη. Κύρια πρόσωπα σε αυτά τα τραγούδια είναι κατά κανόνα νέα άτομα στην ηλικία που αγαπιούνται. Δευτερεύοντα πρόσωπα είναι οι συγγενείς, συνήθως οι γονείς και τα αδέρφια, οι φίλοι και οι γείτονες. Το τοπίο είναι απλό, το ύπαιθρο προσφέρεται για το ειδύλλιο, συμβάλλουν ο ουρανός, ο ήλιος, η σελήνη, τα άστρα, η φύση γενικά, βουνά, ποτάμια, ρέματα, η γραφική βρύση του χωριού.¹³⁶ Εκτός από τα τοπία, σημαντικό ρόλο παίζουν και τα πουλιά, τα οποία συνήθως συμμετέχουν καθώς χρησιμοποιούνται από τους ερωτευμένους ως «ταχυδρόμοι». Αν τα εξωτερικά αυτά στοιχεία διακοσμούν τις ποιητικές εικόνες με τη χάρη της απλότητας και ειλικρίνειας, για να εκφραστεί η αγάπη, η δημοτική ποίηση διαθέτει και άλλα μέσα και σχήματα, κυρίως τον παραλληλισμό, για να συνθέσει εγκώμια και να παραγάγει εικόνες ευγενείας, ευαισθησίας, λεπτότητας και φυσικότητας.¹³⁷

Ως προς τα πρόσωπα, η κόρη παρουσιάζεται όμορφη, νέα με σωματικά χαρίσματα και ωραία χαρακτηριστικά που αφορούν, συνήθως, τα μάτια, το βλέμμα, το γέλιο ή ακόμα και το περπάτημα. Αντίστοιχα, στον νέο τονίζεται η λεβεντιά του, η νεότητά του, η ομορφιά του και συχνά η επίδοσή του στον χορό. Ο αρκαδικός λαός δεν έχει δημιουργήσει πολλά τέτοιου είδους τραγούδια, χρησιμοποιεί όμως πολλά από αυτά με παραλλαγές, προσαρμοσμένα σε γεγονότα και πρόσωπα του τόπου. Αφού ο λαός τραγουδάει τις παραλλαγές των τραγουδιών αυτών, βιώνει την περιγραφόμενη από τα τραγούδια ατμόσφαιρα, εγγράφει στον ψυχικό του βίο τα εκδηλούμενα μέσα από τα τραγούδια συναισθήματα.¹³⁸

Πολλές τέτοιες παραλλαγές έχουν σχέση με απαγωγές, εφόσον η αγάπη των νέων δεν ήταν αποδεκτή από τις οικογένειές τους. Σε αυτά αναφέρονται ξεκάθαρα τα ονόματα των νέων, ο τόπος που έγινε η «απαγωγή» και πολλές φορές και τα πρόσωπα που βοήθησαν σε αυτό. Χαρακτηριστικό τραγούδι αποτελεί το παρακάτω που αφορά

¹³⁶ Βλ. Τάσος Γριτσόπουλος και Δημήτριος Κυριακόπουλος, ό.π., σ. 33.

¹³⁷ Βλ. στο ίδιο.

¹³⁸ Βλ. στο ίδιο, σ. 32.

την αρπαγή της Ζωής από τον Κωνσταντή και μέσα από τους στίχους του πληροφορούμαστε για διάφορες κοινωνικές διαστάσεις της εποχής και του τόπου που έλαβε χώρα η «αρπαγή». Δηλαδή, εκτός από τον τόπο, τον χρόνο, τα πρόσωπα, μαθαίνουμε και τον λόγο που έφτασε σε αυτή την πράξη το νέο τότε και ερωτευμένο ζευγάρι, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο προσέγγισαν σε δεύτερο χρόνο τις οικογένειές τους για να δώσουν την ευχή τους και να γίνουν αποδεκτοί. Φυσικά, απαραίτητο στοιχείο-συμφωνητικό για να δείξει η οικογένεια της κοπέλας ότι τελικά δέχεται αυτόν τον γάμο ήταν η προίκα.

Το μάθατε τι εγίνη την Παρασκευή
που κλέφτηκε η Ζωίτσα με τον Κωνσταντή.
Η Ζωή του Λειβαδίτη και του κεφαλοστανίτη.
-Δεν το 'λπίζα, Ζωίτσα, δεν το πάντεχα
που σου είχα τα κλειδιά μου σαν νοικοκυρά.
-Δεν φταίω εγώ, πατέρα, ούτε η Γιώργαινα,
μόν' φταίει η θεία Αγγέλω με τον μπάρμπα Αντριά.
Ρωτάνε τον Γκαλιούρη που ήταν μυλωνάς:
-Γιώργο, να μην τους είδες πούθε γύρανε;
-Πέρα στο ρέμα βγήκαν, πάνε στη Σπαθιά
κι απ' τον Αι-Λια περνάνε, παν στα Τσηπιανά,
πο' 'χει θειάδες και μπαρμπάδες κι όλο πρώτες ξαδερφάδες.
Και στα Τσηπιανά που πάνε της Βασιλικής μιλάνε:
-Που είσαι, θεία Βασιλική, δώσε μας ένα ρακί.
Δώσε μας κι από ένα ρόμι, τι επαλώσαμε στο χιόνι,
-Λειβαδίτη κερατά, για δε δίνεις τα προικιά και την κεντιστή ποδιά,
για δε δίνεις και το στρώμα και τι καρτερείς ακόμα.
Δώσε την κεντιστή ποδιά, να πάει η Ζωή στην εκκλησιά.¹³⁹

Μια άλλη κατηγορία των δημοτικών τραγουδιών αγάπης είναι αυτά που εκφράζουν τη μη αποδοχή των συναισθημάτων του ενός από τον άλλον, την μονόπλευρη αγάπη ή την εγκατάλειψη. Μια τέτοια παραλλαγή στο αρκαδικό δημοτικό τραγούδι κάνει λόγο για μια κόρη που αγάπησε και προδόθηκε από τον αγαπημένο της. Αυτό σε μια κοινωνία κλειστή και εποχή αυστηρή ήταν όχι μόνο ντροπιαστικό για την γυναίκα, αλλά την στιγματίζε για όλη της τη ζωή. Τα τραγούδια της Απαρνημένης όλα, με λίγα ή με περισσότερα λόγια, μας διηγούνται ιστορίες εγκατάλειψης και συντριβής μέσα στην πολύ πιο αυστηρή στα ήθη παλαιότερη κοινωνία.¹⁴⁰ «Η φαρμακωμένη», παραλλαγή της Νεστάνης αφηγείται μια τέτοια ιστορία:

Μια κόρη αγάπησε έναν, την αγαπάει κι εκείνος,
μα η κόρη εστάθηκε πιστή, αλλ' άπιστος εκείνος.
Γυρίζει η κόρη και του λέει με τόση προθυμία:

¹³⁹ Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Α'*, ό.π., σ. 354.

¹⁴⁰ Βλ. Γιώργος Ιωάννου, ό.π., σ. 115.

-Πάρε με, Γιώργο, πάρε με να βγω απ' την αμαρτία.
-Πήγαινε, κόρη, πήγαινε, πήγαινε στη δουλειά σου.
Να ο δρόμος κι άει περπάτει,
σύρε, πάρε έναν μπιρμπάτη.
Όλον τον κόσμο ν' έδειρε για ένα σπυρί φαρμάκι
και πήγε και το εύρηκε σε γέρου μαγαζάκι.
Στην κάμαρά της κλείστηκε και το 'καμε σουμάδα,
πως το κατάπιε η ορφανή, σαν να 'ταν λειμονάδα.
Κι ο νέος της εμίλησε, κι ο νέος της μιλάει:
-Για σήκω απάνου, αγάπη μου, γυναίκα να σε κάνω
κι ευτύς στην εκκλησιά να πάω, στεφάνι να σου βάνω.¹⁴¹

Σε αυτά τα τραγούδια υπάρχουν και στίχοι από άλλα τραγούδια, οι οποίοι διασπών την ενότητα των τραγουδιών και του μύθου. Τέλος, σε ορισμένα υπάρχουν κάποια δίστιχα, είτε δικά τους, είτε εκ δανεισμού, λακωνικής αποφθεγματικής έκφρασης πλήρους χαρακτηριστικού διανοήματος, διαμάντια της δημοτικής ποίησης και ευκολομνημόνευτα.¹⁴²

ΣΤ΄.3 ΤΑ ΠΑΙΔΙΚΑ ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ

Η δημοτική ποίηση είναι εξέλιξη της αρχαίας ποίησης και διαμορφώθηκε με αργούς ρυθμούς περνώντας από διάφορα στάδια. «Δημοτικά ήταν, επίσης, οι καταβαυκαλισμοί (νανουρίσματα), ο Έλιнос (των υφαντών) και τα χελιδονίσματα που ψάλλονταν όπως και σήμερα την ίδια εποχή».¹⁴³ Έτσι, το παιδικό τραγούδι αποτελεί ιδιαίτερη κατηγορία του δημοτικού τραγουδιού και οι βασικές του κατηγορίες είναι τα νανουρίσματα, τα ταχταρίσματα, τα χελιδονίσματα, τα παιδιάστικα και τα παιδικά τραγούδια. Προϊόντα αυθόρμητου οίστρου είναι όλα τα «καλημερίσματα» που κυριαρχούνται από πηγαία ποιητική διάθεση. Ο εξάισιος αυτός κύκλος τραγουδιών ψάλλονται τις «χρονιάρες μέρες», τα Χριστούγεννα, την Πρωτοχρονιά, των Φώτων και του Λαζάρου με όργανα.¹⁴⁴

Τα νανουρίσματα ή ναναρίσματα εκφράζουν στοργή και τρυφερότητα για το παιδί και αναφέρονται συνήθως στον ύπνο του παιδιού. Γνωστές είναι οι επικλήσεις σε ιερό πρόσωπο και οι ευχές κατά την Τουρκοκρατία:

Να στολιστεί, ν' αρματωθεί και να καβαλικέψει
άλογο ασημοπέταλο και να κουρσέψει κάστρα.
Να βρει και κόρη ν' όμορφη και Ρήγα θυγατέρα.¹⁴⁵

¹⁴¹ Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Α΄*, ό.π., σ. 364.

¹⁴² Βλ. Τάσος Γριτσόπουλος και Δημήτριος Κυριακόπουλος, ό.π., σ. 36.

¹⁴³ Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Β΄*, ό.π., σ. 515.

¹⁴⁴ Στο ίδιο, σ. 517.

¹⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 515.

Η μάνα δεν θέλει ο γιός της να ζήσει σκλάβος και φτωχός σαν αυτή και ονειρεύεται άρχοντα και ελευθερωτή. Το νανούρισμα «Ύπνε του γιαλού και δροσιά της Μαλεβού» έχει τις ρίζες του στην Καστάνιτσα Αρκαδίας, δημιουργήθηκε στην τσακωνική διάλεκτο και στη νεοελληνική έχει ως εξής:

Έλα όρκο μου στο πάτωμα να σου δώσω μαργαριτάρι.
Έλα όρκο στη γωνιά να σου στρώσω χίλια φλωριά.
Ύπνε και πολλή ζωή στου Σωτήρου το κορμί.
Ύπνε μου, να το πάρεις να μου το αναστήσεις.
Έλα ύπνε του γιαλού και δροσιά της Μαλεβού,
και γλυκά αποκοίμισέ το, την ημέρα ξύπνησέ το.
Ωσπου να έλθει ο πατέρας του και ο αδερφός της μάνας του
να του φέρει τα καλούδια, τα μυρίζοντα λουλούδια.¹⁴⁶

Σε αντίθεση με τη λέξη νανούρισμα που υποδηλώνει ότι αποκοιμίζω τα παιδιά με μονότονα τραγούδια, τα ταχταρίσματα είναι τραγούδια χορευτικά και διεγερτικά. Στη Νεστάνη τραγουδούν:

Το παιδί μου το μοσχάτο
σε μια μυγδαλιά από κάτω
τρώει μύγδαλα χορταίνει,
σκύβει αητός και μου το παίρνει.
Άσε, αητέ μου, το παιδί μου,
το στολίδι της αυλής μου.¹⁴⁷

Τα χελιδονίσματα είναι τα παιδιάστικα τραγούδια που αφορούν στον ερχομό της Άνοιξης. Είναι από τα πιο αγνά δείγματα της αδιάσπαστης αλυσίδας που λέμε «ελληνική παράδοση αιώνων».¹⁴⁸ Στη Νεστάνη και σε άλλα χωριά την πρωτομαρτιά τα παιδιά έβγαιναν στους δρόμους και γυρίζοντας το χωριό χτυπούσαν ντενεκέδες και τραγουδούσαν για τον ερχομό της Άνοιξης: «Εξω ψύλλοι ποντικοί, | μέσα Μάρτης και χαρά | και καλή νοικοκυρά».¹⁴⁹ Στα παιδιάστικα ταξινομείται η Πυρπηρούνα ή Πεπερίτσα, που στη Νεστάνη λέγεται Γληγορίτσα-Πιπερίτσα: «Γληγορίτσα, Πιπερίτσα γλήγορο νερό να ρίξεις | στα σιτάρια, στα κριθάρια στων φτωχών τα παρασπόρια».¹⁵⁰ Τέλος, ένα δείγμα από τα τραγούδια-παιχνίδια το «Τσάκα το καλό παιδί!»,¹⁵¹ όπου τα παιδιά βάζουν τα χεράκια τους πάνω στα γόνατα της μητέρας τους κι εκείνη λέγοντας το τραγούδι, τα αγγίζει ένα-ένα. Στον τελευταίο στίχο χτυπάει όποιο χεράκι δεν πρόλαβε να τραβηχτεί.

¹⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 521.

¹⁴⁷ Στο ίδιο, σ. 517.

¹⁴⁸ Βλ. στο ίδιο, σ. 516.

¹⁴⁹ Στο ίδιο.

¹⁵⁰ Στο ίδιο, σ. 518.

¹⁵¹ Στο ίδιο, σ. 546.

ΣΤ΄.4 ΤΑ ΓΝΩΜΙΚΑ

Με τη δημοτική ποίηση ο λαός εκφράζεται, ζωντανεύει μια στιγμή ή ένα γεγονός, γνωματεύει. Ως γνωμικά χαρακτηρίζονται τα σύντομα, διδακτικά και επιγραμματικά ρητά και αποφθέγματα. Τα περισσότερα είναι δίστιχα, σαν παροιμίες, άλλα είναι πολύστιχα. Ο λαός σκέφτεται, φιλοσοφεί και φιλοσοφώντας σχηματίζει και τα γνωμικά του, τα οποία αντλεί από την ίδια τη ζωή. Αυτά, με τη σειρά τους, με τη συμπυκνωμένη πείρα και σοφία δίνουν ηθικές συμβουλές, υποδείξεις και παραινέσεις. Έχουν, δηλαδή, ηθικοδιδασκτικό χαρακτήρα.

Πολλές φορές, λοιπόν, ο λαός θέλει να διατυπώσει ορισμένες γνώμες, οι οποίες βασίζονται στην πείρα του, με λακωνικό τρόπο, σαν παροιμία. Έτσι, πολλές από αυτές τις γνώμες, κρίσεις και παρατηρήσεις τοποθετούνται και στα τραγούδια του λαού. Αυτά τα τραγούδια με γνώμες και συμβουλές είναι τα τραγούδια των Γνωμικών. Τα τραγούδια αυτά είναι περιεκτικά φιλοσοφικού λαϊκού πνεύματος, όπως το προσπορίζει η πολυκύμαντη ανθρώπινη ζωή.¹⁵² Επιγραμματικά με πυκνοδεμένες προτάσεις, σαν τα επιγράμματα των αρχαίων, τα χαρακτηρίζει περισσότερο η φιλοσοφία της ζωής. Για τους μελετητές παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον, καθώς σε αυτά βρίσκεται το εκλεκτότερο συστατικό, η πεμπτούσια της φιλοσοφικής σκέψης του λαού μας, ενός λαού που έχει λαμπρή αισθητική αντίληψη και καλλιτεχνικά ενδιαφέροντα.¹⁵³

Στη σύνθεση των Γνωμικών τραγουδιών συμβάλλουν ομότροπα, ομόκλιτα και ετερόκλιτα στοιχεία. Πόνος, πόθος, δοκιμασία, πάθημα, μάθημα, γνώση, αφέλεια, λογική σωστή και ελαφρά, σοβαρό πνεύμα και αντίστοιχο θυμοσοφικό με τα παιχνιδίσματά του. Συμβάλλει η καλή συντροφιά, η προσδοκία, η ξεκούραση με ένα ποτήρι κρασί στο τραπέζι και όλοι οι καημοί διατυπώνονται ως προσφορά στον άλλο, νουθεσία και υποθήκη, ως απόσταγμα μακράς ατομικής εμπειρίας.¹⁵⁴ Με βάση όλα αυτά τα χαρακτηριστικά και ο αρκαδικός λαός δημιούργησε τα δικά του Γνωμικά τραγούδια. Για παράδειγμα στη Νεστάνη τραγουδούν:

Τίποτα δεν εζήλεψα, δω στον απάνου κόσμο,
Τη νιότη και τη λεβεντιά και τ' όμορφο κορίτσι.

¹⁵² Βλ. Τάσος Γριτσόπουλος και Δημήτριος Κυριακόπουλος, *ό.π.*, σ. 39.

¹⁵³ Βλ. Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Β΄*, *ό.π.*, σ. 756.

¹⁵⁴ Βλ. Τάσος Γριτσόπουλος και Δημήτριος Κυριακόπουλος, *ό.π.*, σ. 40.

Οι κάμποι τρέφουν άλογα και τα βουνά λεβέντες
και τα ωραία Τσηπιανά μόν' όμορφες κοπέλες.¹⁵⁵

Αν και στους παραπάνω στίχους φαίνονται όσα περί σοφίας και σκέψης αναδεικνύουν τα γνωμικά τραγούδια, στο επόμενο αναδεικνύεται και η συναισθηματική τους φύση. Ο τρόπος, δηλαδή, που ο λαός εκφράζει βαθύτερα, έντονα συναισθήματα.

Ο γιός με βλέπει και γελά ντέρτι, πίκρα δεν έχω
μικροπαντρεμένη στην καρδιά, παράπονο στα χείλη.
Δεν έχω τίνος να τον 'πω τον πόνο της καρδιάς μου.
Να τον ειπώ του λιθαριού κείνο δεν μου μιλάει,
μα να τον πω ψηλά κλαριά τα χιόνια μην τα λειώστε.
Μα να τον πω της μάνας μου που μ' έχει κανωμένα.¹⁵⁶

Ένα πολύ συχνό θέμα στα Γνωμικά τραγούδια είναι τα νιάτα. Τα νιάτα που περνούν και έρχονται τα γηρατειά. Τότε οι ηλικιωμένοι θυμούνται τα χρόνια που πέρασαν και με τη σοφία που πλέον τους χαρακτηρίζει τραγουδούν:

Παλιά μου χρόνια και καιροί όπου είστε περασμένα,
ξανά δε θα γυρίσετε, να 'ρθουν τα νιάτα πάλι.
Να γίνω δεκαοχτώ χρονώ και ξάνα παλληκάρι.
Να ήσαν τα νιάτα δυο φορές, τα γήρατα καμμία,
να ξαναγιώσω μια φορά.¹⁵⁷

Τα νιάτα είναι αντικείμενο έμμετρης λαϊκής εξάρσεως με ανάλογο πόνο του τραγουδιστή. Στα νιάτα και για τα νιάτα διατίθενται στίχοι εύφημοι με θετική κατ' αρχήν έκφραση, ενώ η αρνητική πλευρά είναι γεμάτη νοσταλγία και παράπονο.¹⁵⁸ Σε άλλες περιπτώσεις γίνεται φανερός και ο φόβος του θανάτου.

Τα νιάτα χόμα γίνονται και οι λεβεντιές χορτάρια
και κείνες οι δόλιες ομορφιές στον κόσμο πρασινάδες.
Τί να την κάνω τη ζωή που είναι κι άλλη τόση,
αφού υπάρχει θάνατος και το κορμί θα λειώσει.
Να ήταν τα νιάτα δυο φορές, τα γηρατειά καμμία,
κι ο κάτω κόσμος να ήτανε γλυκός σαν τον απάνου.
Να διπλοπαντρευόσαντε οι κακοπαντρεμένοι
να βλέπανε κι αυτοί χαρά που 'χουν καρδιά καημένη.¹⁵⁹

Χαρακτηριστική παρηγοριά για τους γέρους είναι να θυμούνται και να μη ζηλεύουν, αφού και οι νέοι και οι νέες θα γεράσουν, προ πάντων να μη δυσφορούν και δυστροπούν για ό,τι δεν έχουν.¹⁶⁰

¹⁵⁵ Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Β'*, ό.π., σ. 760.

¹⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 765.

¹⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 766.

¹⁵⁸ Βλ. Τάσος Γριτσόπουλος και Δημήτριος Κυριακόπουλος, ό.π., σ. 40.

¹⁵⁹ Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Β'*, ό.π., σ. 767.

¹⁶⁰ Βλ. Τάσος Γριτσόπουλος και Δημήτριος Κυριακόπουλος, ό.π., σ. 41.

Τα γνωμικά, λοιπόν, συμβουλεύουν τί να κάνει ο άνθρωπος σε κάθε περίπτωση της ζωής του. Εκφράζουν και διατυπώνουν με παραστατικό, περιεκτικό και αλληγορικό, πολλές φορές, τρόπο σοφές γνώμες και λαϊκές ιδέες που αφορούν διάφορα θέματα της καθημερινής ζωής ή τη συναισθηματική φύση του ανθρώπου. Σίγουρα η αξία τους είναι διαχρονική.

Ζ'. ΤΑ ΒΛΑΧΙΚΑ ΚΑΙ ΤΣΟΠΑΝΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΩΣ ΚΑΘΡΕΦΤΗΣ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΤΩΝ ΑΡΚΑΔΩΝ

Η βουκολική ποίηση είναι εμπνευσμένη από τη ζωή των βοσκών. Μιμείται την αγροτική ζωή, στην οποία κυρίαρχο ρόλο παίζουν οι έρωτες των βοσκών, ενώ διακρίνεται για τη μεγάλη της διάρκεια και δημοτικότητα. Η Αρκαδία, γη ορεινή, φιλοξένησε στον φυσικό της χώρο πολλούς ποιμένες από τα αρχαία χρόνια μέχρι σήμερα. Μέσα σε αυτόν τον φυσικό χώρο οι βοσκοί και οι τσοπάνηδες, ο απλός αγροτικός πληθυσμός, εμπνεύστηκε και δημιούργησε αυτά τα τραγούδια. «Ο φυσικός χώρος είναι βασικός όρος της ανάπτυξης που σημειώνει ο πολιτισμός μιας ομάδας, μικρής ή μεγάλης, όχι μόνο εξαιτίας του πλούτου του, αλλά και ως αφορμή να δοκιμαστεί πάνω του και να αναπτυχθεί η ανθρώπινη ευφυΐα και βούληση. Ένα φυσικό περιβάλλον μεταβάλλεται σε πολιτισμικό περιβάλλον ανάλογα με τις προϋποθέσεις που βάζει μέσα του η ανθρώπινη ομάδα. Το φυσικό και το κανονικό αλληλεξαρτώνται και αλληλοκαθορίζονται».¹⁶¹

Το τσοπάνικο τραγούδι, το βουκολικό που είναι τραγούδι των βοσκών και της στάνης, έχει συνδεθεί με τον Πάνα, οποίος έχει πατρίδα του τη βουκολική και ποιητική Αρκαδία. Ήταν η ποιμενική θεότητα που τους έδινε τη χαρά και τη ξεκούραση, σκορπίζοντας μουσικούς ήχους με τη φλογέρα του, τη μόνη του φιλοσοφία. Τους διασκέδαζε αλλά και τους βοηθούσε ακόμα να μαθαίνουν τη φλογέρα και να ταιριάζουν σε αυτούς τους δικούς τους σκοπούς.¹⁶² Τα δημοτικά τραγούδια κρύβουν πλούσιο βουκολικό υλικό, αφού ο ελληνικός λαός τραγούδησε με αγάπη και τέχνη την τσοπάνικη ζωή.

Η ποιμενική βουκολική Αρκαδία έχει πολλά τέτοια τραγούδια που αναδεικνύουν τον παραδοσιακό κόσμο του βουνού, του χωριού και της στάνης, τα ήθη και τα έθιμά τους, τις χαρές και τις λύπες τους. Μέσα από αυτά μαθαίνουμε για τους τσοπάνικους έρωτες, γάμους, θανάτους τσελιγκάδων, πανηγύρια και ξεφαντώματα σε βοσκοτόπια. Αυτός ο τόπος, τα βουνά με τα δέντρα, οι σπηλιές, οι πηγές είναι όλη τους η ζωή. Μάλιστα για τους βοσκούς της Αρκαδίας ο τόπος αυτός είναι διπλός, καθώς για όλο τον χειμώνα μετακινούνταν σε πιο ζεστά μέρη μαζί με τα ζώα τους. «Μια άμεσα ορατή περίπτωση, όπου το φυσικό περιβάλλον επηρεάζει την

¹⁶¹ Μ. Γ. Μερακλής, *Πέντε λαογραφικά δοκίμια για τη γλώσσα και την ποίηση*, ό.π., σ. 21.

¹⁶² Βλ. Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Β'*, ό.π., σ. 701.

ανθρώπινη ζωή, αποτελεί η κτηνοτροφική δραστηριότητα με τις ενιαύσιες κυκλικές μεταναστεύσεις και μετακινήσεις, από τα χειμαδιά του κάμπου στους ορεινούς βοσκοτόπους του καλοκαιριού και αντίθετα». ¹⁶³

Σε ορισμένα από αυτά τα τραγούδια αναφέρονται και κάποια συγκεκριμένα περιστατικά ή δυσκολίες που αντιμετώπισαν κάποιοι βοσκοί με τα ονόματα των διαπλεκόμενων και τις ακριβείς τοποθεσίες να καταγράφονται μέσα στους στίχους. Για παράδειγμα παρακάτω γίνεται φανερή η διαμάχη του βοσκού Κοτρωνιά με τον τότε δήμαρχο, ο οποίος δεν τον άφηνε να φτιάξει τη στάνη του. Τελικά, λύση έδωσε η Ελένη Κοτρωνιά ή Κοτρωνιού.

Στο Λυκόρεμα στο ρέμα
κόντεψε να γίνει αίμα.
Φτειάγνει ο Κοτρωνιάς καλύβι,
κλάψατε δικοί και φίλοι.
Παραβάντης δεν αφήνει...
-Κάτσε δήμαρχε να φάμε,
το καλύβι μη χαλάμε.
-Μάτε τρώγω, μήτε πίνω,
μάτε το καλύβι αφήνω. ¹⁶⁴

Σε άλλους στίχους φαίνονται οι δυσκολίες της καθημερινής ζωής που αντιμετώπιζαν οι γυναίκες των βοσκών. Η ενασχόληση με την κτηνοτροφία είναι δύσκολη και απαιτητική και δεν γνωρίζει γιορτές και αργίες. Τα ζώα απαιτούν τη φροντίδα του βοσκού κάθε μέρα, χωρίς εξαίρεση. Στο τραγούδι «Πο 'χω τον άντρα τσέλιγκα» η μικρή σύζυγος εκφράζει το παράπονό της:

Μάνα μικρή με πάντρεψες χρονώνε δεκατρίω
κι αμ πως θα κάνω εγώ παιδί κι αμ πως θα σούρω νάκα.
Πο 'χω τον άντρα τσέλιγκα τον πεθερό γιδάρη.
Ποιος θα του πάει το ψωμί, ποιος θα βαρέσει στρούγκα;
Εγώ θα πάω το πάω το ψωμί και θα βαρέσω στρούγκα. ¹⁶⁵

Φυσικά, από τη θεματογραφία τους δεν λείπουν και τα τραγούδια που είναι αφιερωμένα στον έρωτα και την αγάπη. Και αυτά εξυμνούν τα νιάτα, ενώ ο βοσκός παρουσιάζεται τις περισσότερες φορές να κρατά τη φλογέρα του.

Ένα μικρό βλαχόπουλο που έρχετ' από πέρα
Φέρνει τα προβατάκια του και παίζει τη φλογέρα.
Μια βλαχοπούλα απάντησε κι αυτή τότε ρωτάει:
Που μένεις, ρε βλαχόπουλο, που έχεις και τη στάνη;

¹⁶³ Μ. Γ. Μερακλής, *Πέντε λαογραφικά δοκίμια για τη γλώσσα και την ποίηση*, ό.π., σσ. 29-30.

¹⁶⁴ Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Β'*, ό.π., σ. 710.

¹⁶⁵ Στο ίδιο, σ. 716.

Έλα να σμίξουμε τα δυο, τον πόνο μας να ειπούμε
κι αγκαλιασμένοι οι δυο μαζί να γλυκοφιληθούμε.¹⁶⁶

Εκτός από τη φλογέρα που προαναφέρθηκε, συχνό και βασικό στοιχείο των τραγουδιών αυτών, εμπνευσμένο από τη φύση, είναι το νερό. «Ο σημαντικός και επίσημος ρόλος της βρύσης σε γεγονότα με ξεχωριστή αξία, ασχέτως αν ήταν “πεζά” ή “ποιητικά”, καθημερινά ή εξαιρετικά, εκφράστηκε και με την καλλιτεχνική καταξίωση της ίδιας, είτε έμμεσα (μεταφέρθηκε π.χ. ως θέμα σε διάφορες κατηγορίες των δημοτικών τραγουδιών), είτε άμεσα, με τον ανάγλυφο ή γλυπτό διάκοσμο, που προσφέρει κάποτε μερικά από τα καλύτερα δείγματα της λαϊκής γλυπτικής».¹⁶⁷

Εκίνησε η Μαγδαληνή μαζί με την Σμαράγδω
και παν στου Μπούγα για νερό, να πιούν και να λευκάνουν.
Τσοπάνης τις αγνάντευε από ψηλή ραχούλα.
Μαυριδερούλα σ' είπανε να μη σου κακοφάνη,
μαύρο είν' και το γαρύφαλλο, πουλιέται με το δράμι.¹⁶⁸

Αυτή η απλή ποιμενική ποίηση που επινόησαν οι Αρκάδες βοσκοί ενέπνευσε και πολλούς σημαντικούς ποιητές, τους στίχους των οποίων οι ποιμένες τραγουδούσαν στο γνήσιο φυσικό τοπίο που είναι απαλλαγμένο από εξωτερικές παρεμβάσεις.

¹⁶⁶ Στο ίδιο, σ. 721.

¹⁶⁷ Μ. Γ. Μερακλής, *Πέντε λαογραφικά δοκίμια για τη γλώσσα και την ποίηση*, ό.π., σ. 49.

¹⁶⁸ Αθανάσιος Παπαγιάννης, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Β'*, ό.π., σ. 707.

Η΄. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ολοκληρώνοντας τη συγκεκριμένη μελέτη για το αρκαδικό δημοτικό τραγούδι ως πηγή μελέτης και άντλησης πληροφοριών για την κοινωνία της Αρκαδίας, διαπιστώνουμε ότι το τραγούδι αυτό κατάφερε να εκφράσει τον πληθυσμό της Αρκαδίας στις περισσότερες πτυχές της ζωής του. Κι' αυτό γιατί το δημοτικό τραγούδι ως δημιούργημα του ανώνυμου ανθρώπου παράγεται μέσα σε συνθήκες έντονης συναισθηματικής φόρτισης. Αυτή η συναισθηματική φόρτιση οφείλεται σε διάφορες αιτίες, όπως η αγάπη, ο πόνος, ο φόβος, ο θάνατος, η ξενιτιά και πολλά άλλα γεγονότα της καθημερινής τους ζωής, αλλά και ιστορικά γεγονότα. Συνεπώς, εκφράζει τα συναισθήματα του απλού λαού και αναδεικνύει τη στάση και την άποψη των ανθρώπων μιας κοινωνίας γύρω από διάφορα θέματα που σχετίζονται με την καθημερινότητά τους και την κουλτούρα τους.

Ως λογοτεχνικό είδος αντλεί το υλικό του από την προφορική λογοτεχνική παράδοση, γι' αυτό και αποτελεί σημαντική έκφραση της λαϊκής δημιουργίας. Στις παραδοσιακές κοινωνίες, όπως ήταν και η αρκαδική κοινωνία, αποτελούσε βασικό στοιχείο της κοινωνικής ζωής. Αν και είναι απροσδιόριστος, συνήθως, ο τόπος προέλευσης και ο χρόνος σύνθεσής τους, η αξία τους έχει αναγνωριστεί από πολλούς Έλληνες και ξένους μελετητές, ενώ δεν είναι λίγοι και οι καλλιτέχνες που έχουν εμπνευστεί από αυτά.

Το τραγούδι και η ποίηση αναπτύχθηκαν στην Αρκαδία με γρήγορους ρυθμούς. Από την αρχαιότητα η αρκαδική γη, ορεινή και δυσπρόσιτη περιοχή, ήταν συνυφασμένη με την ειδυλλιακή φύση. Αρχικά, οι κάτοικοί της, κυρίως βοσκοί, έπαιζαν τον αυλό κατά τη διάρκεια της βοσκής και δημιουργούσαν τραγούδια. Αυτή η απλή, προσιτή και συγχρόνως συγκινησιακή μουσική των Αρκάδων ποιμένων κατέκτησε γρήγορα σημαντική θέση στον ελληνικό κόσμο. Έπειτα, η Αρκαδία με το πέρασμα των αιώνων γνώρισε όλες τις ιστορικές στιγμές της ελληνικής Ιστορίας, γεγονός που επηρέασε τη λαϊκή μούσα.

Ιδιαίτερα τα προεπαναστατικά χρόνια και τα χρόνια της Επανάστασης του 1821 καταγράφονται και αναδεικνύονται στο αρκαδικό δημοτικό τραγούδι. Μάχες και γεγονότα του Αγώνα, κατορθώματα και μορφές κλεφτών, ποιμενικά στιγμιότυπα, ιστορικά και κάθε είδους δημοτικά τραγούδια παρήχθησαν από τον αρκαδικό λαό, ο οποίος ένωσε την ανάγκη μέσα από αυτά να διαδώσει όλα τα παραπάνω και να

εκφράσει τη συναισθηματική του φόρτιση. Έτσι, τα χωριά και η ευρύτερη περιοχή της Αρκαδίας έχουν δώσει στον ελληνικό πολιτισμό πληθώρα δημοτικών τραγουδιών και παραλλαγών, κάποια από τα οποία έχουν διατηρηθεί μέχρι σήμερα και έχουν καταγραφεί και διασωθεί από μελετητές λαογράφους.

Είναι φανερό, λοιπόν, ότι το αρκαδικό δημοτικό τραγούδι ανέδειξε την ψυχή του αρκαδικού λαού και την αρκαδική κοινωνία γενικότερα. Μια κοινωνία αγροτική, περιορισμένη, κλειστή και στάσιμη για αιώνες, ο πληθυσμός της οποίας ήταν κατά βάση αγροτικός και αναλφάβητος. Όλα αυτά τα στοιχεία καθόρισαν και το περιεχόμενο των δημοτικών τραγουδιών της περιοχής. Γι' αυτό, άλλωστε, και τα λιτά εκφραστικά μέσα και η περιορισμένη φαντασία του δημοτικού τραγουδιού αντικατοπτρίζουν αυτή την κλειστή αγροτική πραγματικότητα.

Και όλα αυτά τα ανέδειξε με λιτότητα και συνέπεια. Με λιτότητα γιατί αυτή η μακρόχρονη πορεία του και η διάπλάσή του δεν ακολούθησε πρότυπα και κανόνες, αλλά έγινε ο καθρέφτης της ζωής και της ψυχής των ανθρώπων της συγκεκριμένης περιοχής. Με συνέπεια γιατί κατάφερε να διασώσει την κουλτούρα και την ψυχή του πληθυσμού μιας μικρής κοινωνίας ακόμα και σε δύσκολες και σκοτεινές εποχές. Εποχές όπως η Τουρκοκρατία και ο Ξεσηκωμός, στις οποίες το δημοτικό τραγούδι λειτούργησε ως παρηγοριά και ταυτόχρονα ως ενωτικό στοιχείο και μέσο ενθάρρυνσης για τους κατοίκους της περιοχής. Μάλιστα, λειτούργησε για αιώνες ως μέσο εκπαίδευσης του λαού, που το είχε ως μοναδικό τρόπο για να εκφραστεί, να γνωρίσει και να διδαχθεί τη σοφία του συνόλου. Άρα, η αξία του δημοτικού τραγουδιού είναι μεγάλη ως λογοτεχνικό είδος, που διακρίνεται για τον διδακτικό του χαρακτήρα και την ψυχαγωγία που προσφέρει.

Έτσι, αποτέλεσε την ταυτότητα του αρκαδικού λαού, η οποία φανερώνει τα συναισθήματα, το ήθος, τις σκέψεις, τους φόβους, τις αξίες και γενικά τα χαρακτηριστικά και την κουλτούρα του. Καθώς ο χαρακτήρας των τραγουδιών είναι οικουμενικός, μπορούμε να πούμε πως μέσα από αυτά ο άνθρωπος γνωρίζει το Εγώ του και κατανοεί τη ζωή και την κοινωνία μέσα στην οποία ζει. Αντίστοιχα, μέσα από τα τοπικά τραγούδια της Αρκαδίας ο ντόπιος αγροτικός, κυρίως, πληθυσμός γνώρισε και ανέδειξε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του που διαμορφώνονται τόσο από το ίδιο το περιβάλλον, όσο και από τις κοινωνικές αρχές και αξίες μέσα στις οποίες ζει.

Το δημοτικό τραγούδι, λοιπόν, διαφυλάσσει την ταυτότητα, τις κοινωνικές συνθήκες, τον πολιτισμό, την ιστορία και την τοπική διάλεκτο της γλώσσας μιας

περιοχής και του πληθυσμού της. Γι' αυτό και μέσα από το παραδοσιακό τραγούδι κάθε τόπου μπορούμε να αντλήσουμε πληροφορίες γι' αυτόν και να αφουγκραστούμε τη ζωή των κατοίκων του. Μέσα από αυτή την εργασία έγινε προσπάθεια να γίνει αντιληπτό το πόσο σημαντικά και διδακτικά είναι τα δημοτικά μας τραγούδια, αφού μέσα στους στίχους τους συναντάμε σημαντικά πρόσωπα και ιστορικά, πολλές φορές, γεγονότα, τον τρόπο ζωής και την κουλτούρα μιας κοινωνικής ομάδας, όπως είναι η αρκαδική κοινωνία, για την οποία αντλούμε στοιχεία και πληροφορίες από το τοπικό δημοτικό τραγούδι. Τέλος, αποτελούν και πηγή μελέτης της τοπικής διαλέκτου της περιοχής, αφού τα περισσότερα έχουν δημιουργηθεί από την απλή λαϊκή γλώσσα του απαίδευτου αγροτικού πληθυσμού της. Είναι σημαντικό, λοιπόν, εμείς οι απόγονοι να μελετάμε, να διαφυλάσσουμε, να τιμούμε και να προάγουμε αυτή την πολύτιμη πολιτισμική κληρονομιά.

Μέσα στην ομοιογένεια και τον μιμητισμό διάφορων ξενόφερτων συνηθειών και εθίμων, που αναπόφευκτα συμβαίνει στις σύγχρονες κοινωνίες τον καιρό της παγκοσμιοποίησης, είναι ωφέλιμο να διατηρήσουμε την ταυτότητά μας και τον πολιτισμό μας. Και το παραδοσιακό δημοτικό τραγούδι σίγουρα μπορεί να συμβάλλει σε αυτό, ως θεματοφύλακας της παράδοσης, της Ιστορίας και του πολιτισμού, επιτρέποντάς μας να γνωρίσουμε και το κοινωνικό υπόβαθρο μιας περιοχής μέσα από αυτό.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Γριτσόπουλος Τάσος και Κυριακόπουλος Δημήτριος, *170 Γορτυνιακά δημοτικά τραγούδια*, Αθήνα: Εταιρεία Πελοποννησιακών Σπουδών, 1992.
- Δημητρακόπουλος Ιωάννης, *Βαλτεσινικό, Ιστορία - Μνήμες - Παράδοση*, Αθήνα: Αρκαδικό Βήμα 2005.
- Ήμελλος Στέφανος, *Ζητήματα παραδοσιακού υλικού βίου (ενδεικτικές επισημάνσεις)*, Αθήνα: Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφέλιμων Βιβλίων, 1993.
- Ιωάννου Γιώργος, *Το δημοτικό τραγούδι. Παραλογές*, Αθήνα: Εστία, 2006.
- Κορρέ-Ζωγράφου Κατερίνα, *Νεοελληνικός Κεφαλόδεσμος*, Αθήνα: Εταιρεία Γραφικών Τεχνών, 1991.
- Λουκάτος Δημήτριος, *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1992.
- Μερακλής Μ. Γ., *Πέντε λαογραφικά δοκίμια για τη γλώσσα και την ποίηση*, Αθήνα: Φιλιππότης, 1985.
- _____, *Ελληνική Λαογραφία. Κοινωνική Συγκρότηση, Ήθη και έθιμα, Λαϊκή Τέχνη*, Αθήνα: Οδυσσεάς, 2004.
- Παπαγιάννης Αθανάσιος, *Ιστορικά του Σάγκα Μαντινείας*, Αθήνα: Ιστορία και λαογραφία του Μοριά, 2004.
- _____, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Α΄*, Τρίπολη: Φύλλα, 2019.
- _____, *Μοραϊτικά δημοτικά τραγούδια Β΄*, Τρίπολη: Φύλλα, 2019.
- Παπαγιάννης Αλέκος, *Άγγραφες ιστορίες του τόπου μας*, Τρίπολη: Φύλλα, 2006.
- Πέππα-Καραβασέλα Αγγελική, *Το χωριό μου, Εύανδρο Μαντινείας του Νομού Αρκαδίας*, Αθήνα: Νοών, 2010.
- Στενιώτης Σωτήρης, *Τραγούδια και έθιμα της Καστάνιτσας*, Καστάνιτσα: Μορφωτικός και Φυσιολατρικός Σύλλογος Καστανιτσιωτών, 2017.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα μεταπτυχιακή εργασία επιχειρεί να αναδείξει τη σχέση μεταξύ του δημοτικού τραγουδιού και του κοινωνικού υπόβαθρου της Αρκαδίας. Στον πρόλογο γίνεται γενική αναφορά και ανάλυση για το δημοτικό τραγούδι, τις κατηγορίες του και τα χαρακτηριστικά του. Το κύριο μέρος της εργασίας είναι χωρισμένο σε κεφάλαια με βάση τις κατηγορίες των δημοτικών τραγουδιών στις οποίες υπάρχουν επαρκή αρκαδικά δημοτικά τραγούδια, ώστε να αναδεικνύονται τα ήθη, τα έθιμα, η κουλτούρα και η ιστορία της συγκεκριμένης περιοχής. Το αρκαδικό δημοτικό τραγούδι εξελισσόμενο από τα αρχαία χρόνια μέχρι σήμερα, κατάφερε να ακολουθήσει την ιστορική πορεία του τόπου και αποτέλεσε μέσο έκφρασης του λαού του. Στο τελευταίο μέρος της εργασίας εξάγονται τα συμπεράσματα. Επιβεβαιώνεται πως μέσα από το δημοτικό τραγούδι αντικατοπτρίζεται η ιδιοσυγκρασία και το ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ο αρκαδικός λαός βίωσε χαρές και λύπες, πολέμους, κακουχίες και άλλα ιστορικά γεγονότα, ενώ ξεπηδούν και ιστορικές μορφές κυρίως της περιόδου της Τουρκοκρατίας και της Επανάστασης του 1821. Τέλος, γίνεται αντιληπτό πόσο σημαντική και πολυδιάστατη είναι η λαϊκή παράδοση και το δημοτικό τραγούδι ως πηγή γνώσης της Ιστορίας μας και του πολιτισμού μας.

ABSTRACT

The present thesis highlights the connection between the folk songs and the social and cultural context of Arcadia, Greece. In the preface, some general remarks related to the folk song, its categories and characteristics, are discussed. The main body of this study is divided into chapters following corresponding categories of Arcadian folk songs in which the everyday life, customs, culture and history of this region can be ascertained. The patterns presented in these songs have been evolving over thousands of years and show clearly the historical course of this region as well as the deep feelings and reactions of the ordinary people of Arcadia. In the last part of this thesis, some basic conclusions are given: through the folk songs, the socio-historical context in which Arcadians experienced joys and sorrows, wars, hardships and other historical events, emerge; at the same time, a number of major historical figures, chiefly of the Ottoman rule of Greece and the Greek Revolution, are found in the songs. This way, the important and multidimensional role of the relevant tradition and the important contribution of folk songs to the knowledge of Arcadian history and culture become apparent.